

LI. évfolyam. 1916.

Március—Április.

2. füzet.

KERESZTÉNY MAGVETŐ

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK :

DR. GÁL KELEMEN, GÁLFI LÓRINC.

KÖLOZSVAR
EGYESÜLT KÖNYVNYOMDA RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
1916

TARTALOM:

ZOLTÁN SÁNDOR: Párhuzamok és ellentétek Jézus és Buddha között	65
DR. BOROS GYÖRGY: Visszatekintés az Unitárius Teológiai Akadémia fejlődésére	89
DR. KISS ERNŐ: Helyénvaló tanulságok	105
DR. TÓTH GYÖRGY: Irratlan és írott törvények	113
Irodalom:	
B. J.: Prohászka O., Az objektív idealizmus	122
A tiszai ev. egyházkerület eperjesi kollégiuma teológiai otthonának jelentése az 1914—15. tanévről	124
Különfélék:	
Értekeztet a vallás-erkölcsi nevelés ügyében. Főigazgatói kinevezés. A katonai célokra lefoglalt középiskolák felszabadítása	125
A kárpátok napja. Tanárok a háborúban. A porosz képviselőház. Magyar Tudományos Intézet Konstantinápolyban	126
Fraknói Vilmos. Diákok részvétele a gazdasági munkákban. Berde- emlékünnepe. Mercier bibornok	127
A legöregebb regruták. A sárospataki ref. teológia és jogakadémia Tilos a piros tojás	128

A **Keresztény Magvető** a szabadelvű kereszténység nagy céljait és a tiszta keresztény teizmus tudományos érdekeit szolgálja. Ezért célja szerint vallási, erkölcsi, társadalmi, nevelési és bölcsészeti értekezéseket közöl; figyelemmel kíséri e kérdések irodalmát s a hazai és külföldi egyházi és iskolai élet mozzanatait. Megjelenik minden második hónapban 4 ívnyi terjedelemben. Egyes szám ára 1 K. Előfizetési díj 6 K, pártolói díj 8 K. A folyóiratot illető közlemények dr. Gál Kelemen nevére (Kolozsvár, unitárius kollégium) küldendők.

KERESZTÉNY MAGVETŐ

LI. évfolyam.

Március—Április

2. füzet.

Párhuzamok és ellentétek Jézus és Buddha közt.

Irta: Zoltán Sándor.

Statistikusok kimutatása szerint a világvallások közül a buddhizmus a legelterjedtebb, mert a kereszténység 30.7 és az iszlám 15.7%-ával szemben 31.2%-ot mutat s ez annál nagyobb jelentőségű, mert a keresztény és mohamedán vallás terjedésénél, — amint a történelemből tudjuk, — nagy szerepe volt a háborúknak is, míg a buddhizmus fegyvere az érvekkel való meggyőzés volt.

Mióta Ázsia buddhista kolostorainak szent irataiból fordításban is mind több válik közismeretűvé, nagyobb mértékben fordul a keresztény népek figyelme Buddha felé, kinek tisztelői és bámulói folyton szaporodnak Európában is, sőt ma már vannak, akik a buddhizmust a kereszténység fölé helyezik és a jövő vallásának tartják. Találkozunk olyanokkal is, kik Jézus tanaiban buddhista hatásokat és nyomokat vélnek föltalálhatónak s a názáreti mestert elviszik Északindiába, hol szerintök kora ifjúságától 29 éves koráig Buddha tanításait tanulmányozza és ekkor mint vándor bhikkhu tér vissza Zsidóországba Izrael szenvedő népének megszabadítására. Ezt a felfogást aztán, melynek alapja az orosz Notovics által állítólag Tibetben talált páli nyelven írt Jézus-életrajz, kiegészíti az északindiai Pandzsab tartománybeli iszlám-vallású Gulam Ahmed Mirza tanítása, mely szerint Jézus üldözöttől megmenekülve Indiában fejezte be életét s porai Kásmir városa mellett vannak eltemetve.¹

E jelenségek szükségszerűen parancsolják, hogy fog-

¹ L. erre vonatkozólag: Goldziher I., Az iszlám újabb alakulásai, 15. fejezet.

lalkozunk Buddhával, de ugyanakkor nagy figyelmet fordítunk Jézusra is, kinek nevéhez terjedelmes történelemmel bíró s az emberiség életében nagy és fontos szerepet játszó vallás alapítása, a mi keresztény vallásunk fűződik. Keressük tehát azokat a pontokat, melyekben a két nagy vallásalapító érintkezik vagy ellenkezik.

Egy dolgot azonban nem szabad figyelmen kívül hagynunk. Ez az, hogy a kereszténység egyházzá szerveződésekor Jézusra nézve egy alaptévedésbe esett, tudniillik a rá vonatkozó felfogásnak kialakításában nem *tanításaira* helyezte a fősúlyt, hanem azokra a *hitregékre, csodatörténetekre*, melyeket már korán személyéhez kapcsolta a népek képzelete s hosszú századokon át hozzá szoktatta az egyház az embereket, hogy az evangéliumokban is az egyház dogmatikájának Jézusát keresse és ne megfordítva. Ezt az alaptévedést a reformáció nagy szellemű férfiai mintha megérezték volna, de világos tudatára csak *Dávid Ferenc* jutott el akkor, mikor a *Krisztusimádás* dogmájának bilincsét a saját lelkéről leverte s ezzel hallgatólagosan a *Jézus-követés* elvét tette helyébe. Dávid Ferenc halála után 1336 esztendő telt el, de azért ma is aránylag nagyon kevesen vannak, kik az egyházi dogmatikák útvesztőiből kiszabadulva az evangéliumok csodatörténeteiben, mithikus elbeszéléseiben is meg tudják találni az igazi Jézust, a nagy példaadót, a nagy szellemű tanítót, az emberi eszményképet, az *igaz embert*.

Ezt a Jézust és nem a dogmatikák Jézusát állíthatjuk párhuzamba Buddhával.

Mind a Jézus, mind a Buddha élettörténeteiben sok *mithikus elemet* találunk, melyek születésük történetétől halálukig vannak elhintve. Ezekhez számíthatjuk a csodatételeket is, amennyiben nem valamely valóságos tény minősített annak a kevesebb értelmű környezetet. A mithikus elemek sokaságából vonták némelyek² azt a következtetést, hogy tulajdonképpen sem Jézus, sem Buddha nem történelmi személy, hanem mithologiai alak. Ha azonban valamikor élt személyre vonatkozólag csak kevés és

² Drews, Lénart, Kern stb.

sovány valóságos történelmi adat áll is rendelkezésünkre, de annál több mesébe illő dolog, még nem érezhetjük magunkat arra jogosítva, hogy meglagadjuk tőle a történelmi valóságot. Mithoszok, regék minden időben keletkeztek, ma is keletkeznek, mert a kisebb értelmiséggel bíró nép mindig szerette a nagy, kiváló személyek alakját csodás, természetfölötti régióban játszódó történetekkel körülvenni. Ez olyan lélektani tünemény, mely könnyen érthetővé teszi azt, hogy sokszor időben és térben is távol élt személyekhez kapcsolódó hitregék annyira megegyező vonásokat mutatnak, hogy megtévesztik a kisebb belátású kutatót, ki kölcsönhatást keres ott, hol tulajdonképpen csak ugyanazoknak a néplelektani törvényeknek működéséről lehet szó.

Hogy Buddha tényleg történelmi személy volt, azt az északindiai régészeti újabb felfedezések és kutatások kétségtelenül elfogadhatóvá és megdönthetlenné tették,³ hogy pedig Jézus *nem* történelmi személy, azt lehet bizonyítani, mint mindent a világon, de *bebizonyítani* nem.

Mikor élt Buddha, egész pontosan meghatározni nem lehet, éppen ahogy Jézus születésének pontos idejére nézve is különböző nézetek vannak, de azért tévedés nélkül kimondhatjuk, hogy körülbelül félezer esztendővel előzte meg a názareti Mestert. Az evangelisták Jézust a legdicsebb zsidó király és egyuttal nemzeti hős, Dávid családjából származtatják, még családfáját is közli Máté és Lukács. Buddhát a róla fenmaradt történelmi életrajzi adatok szintén királyi vérből származónak mondják, de míg Jézus szülői egyszerű szegény emberek, Buddha apja a szakyák tiszta erkölcsű királya, Suddhodána,⁴ anyja pedig Maya királyné, ki »minden földi asszonynál fenségesebb s lelke oly tiszta, mint a vízi liliom.«⁵

A Jézus és Buddha *születésére* vonatkozó *hitregék* sok hasonlóságot mutatnak. Jézus anyját, Máriát az isteni kegyelem választja ki, hogy Jézusnak anyjává legyen, a

³ L. Lénard: Dhammó II., 152—158. old.

⁴ Suddhodána tulajdonképpen megtisztelő név, jelentése: fehér rizs.

⁵ Fo-sho-hing-tsan-king (Sacred books of the East, vol. XIX.): 3., 4.

szentlélek száll reá, a Magasságosnak ereje árnyékozza meg (Luk. 1₃₀, 31, 35; v. ö. Mát. 1₂₀); Buddha anyját Boddhisattvának, a leendő Buddhának az égben levő lelke szemeli ki, mint arra méltót, hogy újrászülje őt s őt színű fénysugar alakjában száll reá. De míg Jézus Luk. ev. közlése szerint valószínűleg istállóban születik s anyja bölcső hiányában jászolba helyezi (2₇), Buddha a Lum-bini-kert királyi palotájában lát először napvilágot s drága kőekkel ékesített ágyba fektetik.⁶

Jézus születésekor a bethlehemi mezőn angyal jelenti, hogy »megszületett a *szabadító* (σωτήρ) a Dávid városában« s mennyei seregek sokasága jelenik meg Istent dicsőítve és ezt mondja: *Dicsőség a magasságban Istennek, békesség a földön és az emberek között jóakaratt!* Buddha születésekor maga az újszülött hirdeti:

Buddhaként im újrászülettem,
Hogy az egész világnak *szabadulást* hozzak,⁷

és a csudhavasak, dévák (a magasabb mennyei régiókban lakó isteni lények, tehát angyalok) örvendeznek azon, hogy

Minden élet számára,
Mely a szenvedés tengerén mélyre süllyedt,
Megnyílt most a szabadulás útja.⁸

Azután ^{*} köröskörül a levegőben láthatatlan lények zenéje hangzott s

A *békének* és általános *megnyugvásnak*
Örvendezett minden érző lény.⁹

Hogy Jézus előtt tiszteletüket kifejezzék, napkelet felől mágusok jönnek s ajándékot adnak neki: aranyat, tömjént és mirhát (Mt. 2₁₁), Buddha előtt a naga-démonok fejedelmei jelennek meg tisztelettételre s mándárvirágot szórnak elébe, majd apja vazallusai küldenek drága ajándékokat szive gyönyörködtetésére.¹⁰

⁶ U. o.: 20.

⁷ I. m. 18₁, 4.

⁸ I. m. 24₂₋₄.

⁹ I. m. 34₂, 4.

¹⁰ I. m. 22, 149

Lukács ev. elbeszéli, hogy mikor Jézust a mózesi törvény parancsára nyolc napos korában felvitték a jeruzsálemi templomba, hogy Istennek bemutatassák, az öreg istenfélő Simeon vette karjára és szólt: »Bocsásd el, Uram, szolgálodat békességben, mert látták szemeim a te *szabadulástodat* (σωτηριον), melyet készítettél minden népek szeme láttára (2₂₉₋₃₁), Buddháról is egy bölcs, tudásáról híres brahmana mondja:

Ez újszülött gyermek
A világnak hozott *szabadulást*,

majd egy öreg remete, Asita, kinek csodás gyermekét a király bemutatja, könnyekre fakad, mert öregsége miatt nem fogja megérni azt az időt, mikor felnövekedvén a kisdéd, »ki magasra fogja emelni az igaz törvény zászlóját«, tanításának áldását árasztja mindenfelé.

A *gyermek-Jézusról* csak Luk. ev. beszél tovább, de a jeruzsálemi tanítókkal való beszélgetésén kívül csak annyit tud róla, hogy »erősödék lélekben, teljesedve bölcseséggel és az Isten kegyelme vala rajta« (2₄₀), majd pedig »előrehaladt a bölcsességben, életkorban s Isten és emberek előtt való kedvességben (u. o. 52. v.), tehát eszes, kiváló gyermek volt, ki jókor jelét adta szellemi nagyságának. Buddháról is azt olvassuk a Fo-sho-hing-tsan-kingben (152.), hogy »mikor hasznos tudományokra kezdtek oktatni, már egyszeri tanítás után felülmúlta tanítóit s nem közönséges tehetségét korán észrevette királyi atyja«.

Míg a gyermekkorra vonatkozó eme feljegyzéseket valószínűeknek tekinthetjük, a lelki küzdelmek mithoszba öltöztetéseként kell fölfognunk azokat a *megkísértési történeteket*, melyek mind a Jézus, mind a Buddha életéről szóló iratokban előfordulnak. Élethivatásuk öntudatossá levése, tanítóként való nyilvános föllépésök előtt, a töprengés, fontolgatás idejében, az önelhatározás nagy pillanata előtt játszódnak le azok. Jézus megkísértéséről Márk ev. csak annyit említ, hogy negyven napig volt a pusztában, kísértetve a sátántól, de Mt. és Lk. megegyezően adják elő a kísértés történetét, melynek lényege az, hogy az ördög rá akarja bírni Jézust, törekedjék világi

hírnévre, dicsőségre, hatalomra s Isten helyett neki szólgáljon, de Jézus lelki erején megtörik a csábítás.

Buddha megkísértéséről azt olvassuk, hogy közvetlenül megvilágosodása előtt próbálja megfélemlíteni őt élethivatásától eltéríteni a gonosz szellemek fejedelmé, Mára, ki először veszedelmes nyilat szegzi a bodhifa alatt elmélkedő bölcsre, mikor pedig látja, hogy nem tudja megfélemlíteni, gyönyörű szép, ingerlő báju leányait: Árutit (elégedetlenség), Trisnát (vágy), Rágát (gyönyör) küldi, hogy elcsábítsák. Buddha állhatatosságán e kíséreltet is hajótörést szenvedvén, szörnyetegekből álló hadseregét vonultatja föl ellene Mára, de ő azoknak fenyegető hadonászását oly egykedvűséggel nézi, mint a komoly férfi a gyermekek naiv játékát. Ekkor égi szózat zendül meg, amely kijelenti Buddháról, hogy ő

A világból a szenvedést akarja száműzni.
Biztosan el fogja érni célját,
Mert jólépült trónon ül,
Mint az előtte volt buddhák mind.
O erős és kemény, gyémánthoz hasonló.

Az égi szózat után Mára seregével együtt megszegyenülve vonul el.¹¹

Közös jellemvonása a Jézus és Buddha megkísértésének, hogy bizonyos ideig tartó önsanyargatás után történik: Jézus 40 napig böjtöl a pusztában, Buddha Udra Rama risi szerzetesci közt hat évig él testi erejét teljesen kimerítő szigorú ászkézisben. Mind a két történet három szakaszra oszlik s szerepe van bennök a gonosz szellem fenyegetőzésének¹² és a testi gyönyörökre, élvezetre való csábításnak. Mára égi szózatra távozik, az ördögöt Jézus erélyes parancsa küldi el: Távozz tőlem, Sátán!

Mint Jézusnak az evangéliumok, Buddhának is sok csoda elkövetését tulajdonítják a buddhista íratok, de míg

¹¹ Buddha megkísértésének története költői lendülettel van leírva a Fo-sho-hing-tsan-kingban (13. fej.), mely már többször volt idézve.

¹² A templom tetejéről való alábocsátkozásra csábítás erre látszik mutatni.

Jézus főleg gyógyítási, ördögűzési csodákat visz véghez, Buddha csodái nagyrészt hasonlítanak azokhoz a szem-fényvesztési, leginkább szuggesztíon alapuló mutatványokhoz, melyeknek leírásával oly gyakran találkozunk az India fakirjairól, bűvészeiről írt könyvekben. Buddha is pl. szilárd kőfalon akadálytalanul megy keresztül, mintha az nem is volna előtte, felemelkedik a levegőbe és ott ide-oda mozog, alakját sokféleképpen változtatva, saját testét szétdarabolja s ismét egy egészbe egyesíti, alámerül a szilárd földbe, mint a vízbe és jár a vizen, mint a száraz, kemény földön stb. (L. Fo-sho-hing-tsan-king, 1552—1553.). Ezek közül az evangéliumi csodák között is előfordul a vizen járás (Mt. 14_{25, 26}), a levegőbe emelkedés (Márk 16₁₉, Luk. 24₅₁).

A csodatételben ellentét Jézus és Buddha között, hogy Jézus felháborodik, mikor jelt kívánnak tőle s nem akar csodát tenni (Mt. 16_{1, 2, 3, 4}, Márk 8_{11, 12}, Lk. 11₂₉), de Buddha megragadja az alkalmat, mikor csodát tehet (Fo-s.-h.-ts.-k., 1317_{1, 2}). Szülőföldjén Jézus nem teszen semmi csodát földijeinek hitelensége miatt, Buddha ellenben éppen akkor végzi a legesodálatosabb dolgokat, mikor Kapilavastuba, a csakyák fővárosába, hol gyermek- és ifjúságát töltötte, visszatér. Tanításai mellett a csodák azok, mikkel magasabb küldetéséről hallgatóságát meggyőzi Buddha, az evangélisták is különös fontosságot tulajdonítanak mindazoknak a csodáknak, melyeknek megtörténtét Jézus személyével hozzák kapcsolatba.

Amilyen mértékben fölékesítette a népek bámuló tisztelete és képzelete Jézus és Buddha életét mithikus és csodás eseményekkel fogantatásuk percétől kezdve, éppen oly mértékben tette azt halálukkal is, ami természetes, mert a halál az a rejtély, mi legnagyobb mértékben izgatója a képzeletet. Jézus halálakor — olvassuk az evangéliumokban — három óráig tartó sötétség borul a földre, melyet földrengés ráz meg annyira, hogy a sziklák megrepednek, a sírok felnyílnak és a jeruzsálemi templom menyezete kettéhasad (Mt. 27_{45, 51, 52}; Márk 15_{33, 38}; Luk. 23_{44, 45}), majd harmadnapon Jézus feltámad s erről a sirhoz menőket angyal értesíti, kinek tekintete, mint a vil-

lám s ruhája fehér, mint a hó (Mt. 28₂₋₆), 40 nap múlva pedig egy hegy tetején tanítványai szeme láttára fölvetik mennybe. Mikor Buddha átmegy a nirvánába, akkor is elsötétül a nap és hold, a föld alapjáig megrázkódik, tűz csap ki a földből, dörgés reszketteti meg az eget és földet s a tiszta dévák (angyalok) az égből a föld felé szállanak, hogy tanui legyenek a nagy eseménynek. Buddha is fölmegey a mennybe, igaz, nem halála után, hanem jóval ez előtt s a 33 isten égi hajlékában három hónapot tölt el, meglérítve a dévákat s gyermekkorában elveszített anyját is, ki az égben született újra.¹³

Ami a *valódi*, nem pedig az utókor képzetében kialakult *életrajzához* tartozik, aránylag nagyon kevés mind Jézusra, mind Buddhára vonatkozólag. Bizonyosan csak annyit állíthatunk, hogy mindketten 30 éves koruk körül léptek föl tanítóként, még pedig, amint ez megállapítható, családjuk akarata ellenére. Ugyanis Buddha éjjel szökik meg egyellen szolgál kiséréteben abból a körből, mely apját, nevelő anyját, feleségét, a szép Yaesodhárát s kis fiát, Ráahulát foglalta magában s még ezután is ismételten szembe kell szállnia apja tiltakozásával. De ő erősebbnek tartja a szülői szónál az elhivatás parancsát s nem érez lelkiismereti furdalást családja békés boldogságának feldúlása miatt, mert az a felfogása s azt tanítja, hogy

Mint vándor az úton, melyen elindúlt,
Rövid pillanatra találkozik mással,
De gyorsan elválnak, céljok irányában
Utjokat folytatva: rokon kötelék
Csak így keletkezik véletlenség folytán
S feloldódik ismét, amint kinek-kinek
A kármája hozza.

Épen ezért:

Ahogy a pusztában álló fa ágain
A madárseregek este összegyűlnek
S szétrepülnek reggel, csak ahhoz hasonló,
Mikor e világon rokonok szétválnak.¹⁴

¹³ Fo-sho-hing-tsan-king, 1672.

¹⁴ Fo-sho-hing-tsan-king, 710₁—711₃ és 467₁₋₄.

Jézus is, úgy látszik, éppen tanítóként való föllépése miatt meghasonlott családjával, legalább erre következtethetünk Mátté 12₄₆₋₅₀-ből, hol az van elbeszélve, hogy egy alkalommal, midőn anyja és testvérei fölkeresik s ezt egyik hallgatója tudtul adja, »felelvén, monda a hozzá szólónak: Kicsoda az én anyám és kik az én testvéreim? És tanítványaira mutatva, monda: Imé, az én anyám és az én testvéreim! Mert aki cselekszi az én mennyei Atyám akaratát az nekem fitestvérem, nőtestvérem és anyám.« Názáretbe, hol felnevelkedett s hol családja lakott, csak egyszer megyen el az evangéliumok közlése szerint, de akkor is azt kénytelen tapasztalni, hogy »Nincs próféta tisztetség nélkül, csak a maga házájában, rokonai között és a maga házában (Márk 6₄; Mt. 13₅₇).«

Nyilvános fellépése előtt Jézus bizonyos ideig valószínűleg Keresztelő János körében tartózkodott s askézitikus életmódot folytatott. Buddha is hivatásának érzetére ébredése után különböző szerzetesi iskolákban kora híres bölcseinél tanult keresve az utat, melyen elinduljon s hat évig szigorú askézist folytatott, de belátva ez életmód oktalanságát, felhagyott vele s miután hivatása öntudatosná lett, vagy amint a buddhista íratok mondják, megvilágosodott. Északindiában tanítani kezdett. Jézus is, Buddha is vándortanítóként jár ide-oda oktatva és megtérésre hiva fel az embereket, ekközben pedig nem egyszer különböző meggyanúsítás alá esnek: Buddhát egy alkalommal Mágadha királya, Bimbizára figyeltefi kémeivel, Jézust pedig a farizeusok és besugók tartják szemmel. Jézus követőinek igen nagy része a lenézett szegényebb néposztályokból, a társadalom kebléből kidaszított hűnösök közül került ki, Buddha előkelő embereket, fejedelmi személyeket is megnyer tanai számára.

Jézust is, Buddhát is a tanítványoknak egy nagyobb csapata és egy szűkebb, meghittebb köre kíséri vándorlásain. E tanítványok már mesterök életében megkezdik a tanítást, mindkét vallásalapító szétküldi őket kisebb-nagyobb csoportban hirdetni a szabadulás tanát. Közben vitákat folytatnák azokkal, kik egy vagy más okból ellenséges szemmel nézik tanításukat. Jézus' ellenfelei, a

szentelkedő farizeusok, a zsidó szent íratok magyarázói, az írástudók és a nagy vagyon birtokosai, a szkeptikus sadduceusok, Buddhának a bráhmánok és a dzsainai szerzetesek. Jézust részegesnek és nagyétű dorbézolónak nevezik a gyakran böjtölő farizeusok (Máté 11₁₉), Buddhát pedig az aszkéta-életet folytató dzsainák következő gúnyverssel csufolják:

Meleg ágyban nyugodni éjjel,
Derekasat inni egyet reggel,
Délben lakmározni, este pedig inni
S édességet szopogatva álomba merülni,
Végezetül pedig szabadulást nyerni:
Így gondolta ezt ki a híres Szakyafi.¹⁵

Jézust ellenfeleinek bánásmódja fájó érzéssel tölti el s nem egyszer keményen, az elkieseredés hangján tör ki ellenük; Buddha mondhatni sztoikus egykedvűséggel veszen mindent s nyugodt bölcseséggel vitázik mindenki-vel, ki ellene van. Jézus aránylag nagyon rövid ideig, amennyire megállapítható, legfeljebb három évig tanít Izraelben; Buddha késő öregséget ér meg s legalább is félszázadon át hirdeti a szabadulás törvényét. Jézus ellen egyik tanítványa árulást követ el, mely a mester halálát idézi elő, Buddha ellen is hozzá közel álló személy, feleségének testvére, más források szerint a saját unoka-öccse, Devadatta irigységből és féltékenységből gyilkos merényletet tervez, mely neki kerül életébe.¹⁶

Jézus életének egyik legkegyetlenebb kivégzési mód, a keresztrefeszítés vet véget, Buddha gombamérgezés következtében hal meg.¹⁷ Jézus tanítványai mesterük elfogatásakor szétszaladnak s a kereszt alatt csak az a tanítvány jelenik meg, kit Jézus szeret vala (Ján. 19₂₆); Buddhát élete utolsó perceiben, mikor a mallák földjén, Kuszinagara városa mellett átmegy a nirvánába, a tanítványok sokasága veszi körül. Jézus és Buddha tanítvá-

¹⁵ P. Wurm: Religionsgeschichte, 363. o.

¹⁶ Fo-sho-hing-tsan-king, 21. fejezet; Chantepie de la Saussaye: Lehrb. d. Religionsgesch. II., 84. o.

¹⁷ Lénard I.: Dhammó II. 170. o.

nyait is mesterök elvesztése után egy darab ideig néma csüggedés, gyászos elkedvetlenedés tartja fogva.

Noha félezer esztendő választja el Jézust és Buddhát egymástól, mégis sok hasonlóságot mutat az a *környezet*, melyben életök lefolyt. India népeit az igazságtalan kasztrendszer osztotta szét szigoruan elkülönült társadalmi osztályokra, minek következménye volt, hogy míg egyik ember csömörlésig dúskált földi javakban, a másik állandóan ki volt téve az éhen halhatás veszedelmének és míg egyik társadalmi osztály tagjainak kezében futott össze minden hatalomnak szála, a másik osztály fiai csaknem minden jogtól megfosztott rabszolgák voltak születésöknél fogva.

Izraelben is ott látjuk a szenteskedő farizeusok osztályával szemben a tőlük lenézett bűnösöket, azoknak a szegény embereknek nagy tömegét, kiknek sem módjuk, sem elég idejük nem volt arra, hogy a mózesi vallásos törvények parancsainak mindenben eleget tessenek. A világi hatalomra törekvő gazdag, vallástalan sadduceusok mellett megjelennek a sok tekintetben askétikus életmódot folytató, önkéntes szegénységben élő, lelki tisztaságra törekvő esszénusok. Emellett Zsidóország is, India is folytonos szenvedés hazája.

Zsidóország függetlenségét elvesztve, lassanként római tartományvá lesz s a zsidó faj csökönnyös konzervativizmusa sok összeütközésre ad okot a római hatalommal. Több forradalmi jellegű mozgalom is hullámszerűen végig Izrael országain, minek eredménye egy sereg hiábavaló vérontás s a múltért, annak dicsőségeért rajongó, jobb jövőről álmodozó sovíniszta zsidók állandó üldözése. S hogy milyen következményei voltak Judea, Galilea lakói örökös remegésének, a római uralom ellen való titkos lázongásainak, annak megállapítására elég, ha az evangéliumok nagyszámú ördöngöseire gondolunk, kik elmeháborodott, súlyos hiszterikus idegbajban szenvedő emberek voltak, kiknek betegségét az idegeknek nagyfokú izgalma következtében beállott tartós erős megfeszülése idézte elő. Ilyenekkel pedig tele volt Zsidóország a Jézus korában. Nem csodálkozhatunk hát, ha

Izrael népe vágyva vágvott a *szabadító* után, ki véget vet ez állapotnak s már előre jósolgatták, hogy milyen csodás körülmények között fog megszületni.

Indiát gyakran járta végig pusztító rémként az éhínség. »S mindehhez hozzájárult a szokásokhoz való ragaszkodás, a morális érzék teljes hiánya a fatalizmus hitében: a törvények barbár igazságtalansága. A királyok teljesen szabad kegyetlensége és igazságtalansága, melyet egészen természetesnek és jogosnak tartottak. Minden oldalról brutális és obszcur idolatria és a legvaskosabb habona. Lépten-nyomon nyomorúság, éhínség, betegségek minden szervezett javítási, gyógvítási segítség nélkül. Ilyennek mutatják a szuttamok India közállapotait a Buddha idejében.¹⁸

A felsorolt állapotok természetes következménye, hogy mind a Jézus, mind a Buddha *tanításainak* központjában a *szenvedés* és a tőle való *megszabadulás* áll. Ezért hirdeti a hitrege angyala Jézus születésekor, hogy megszületett a *szabadító*, a σωτήρ, ezért látja az öreg Simeon Jézusban az Istentől jött *szabadítást*, σωτήριον-t (és nem »idvességet«, mint ahogy Lk. 2₃₀-t a felekezeti dogmatika követelményének megfelelően fordították). És ezért adja a buddhista író is az újszülött Buddha ajkára e szókat:

Még csak ez egyszer lépek a létbe,

Hogy az egész világnak *szabadulást* hozzak.¹⁹

Jézus a *szenvedéseire* nézve sok tekintetben a Buddhához hasonló álláspontot foglal el. Buddha szerint a születés szenvedés, a betegség szenvedés, az elaggás szenvedés, a halál szenvedés, a távollét attól, mit kedvelünk, szenvedés, a közellét ahhoz, amit nem kedvelünk, szenvedés. Szóval, az egész lét szenvedés. A szenvedés oka a léthez való tapadás vagy ragaszkodás (tanhá, trisná), ennek forrása az »én«-nek a gondolkodás központjába helyezése, avagy tudatlanság (ávidja, áviddzsá) idéz elő. A léthez való tapadás, az én-gondolat centralizálása szüli a bűnt s így a bűn oka is a be nem látás, a tudatlanság.

¹⁸ Lénard I. i. m. II. 146. o.

¹⁹ Fo-sho-hing-tsan-king: 18₃, 4.

Jézus tanításaiban is a *szenvedés oka* a léthez tapadás, az én-gondolat központosítása, azaz a mi nyelvünkre fordítva: a testi érzékek körébe eső dolgoknak túlságos sokra becsülése, örökös aggodalmaskodás azért, hogy mit együnk, mit igyunk, mibe öltözködjünk, vagyis: az *önmagunkkal* való túlságos törődés, a saját személyünknek mindennél többre becsülése. Ennek oka szintén a belátás hiánya, a tudatlanság, t. i. annak be nem látása, hogy jól tudja a mennyei Atya, mi nélkül szűkölködünk, mire van szükségünk s mindazt úgyis megadja, ha nem aggodalmaskodunk örökké a hoinap miatt. (L. Mt. 6₂₅₋₃₄.) A belátás hiányából származik a bűn is, ezért imádkozik bántalmazóiért e szókkal: Atyám, bocsásd meg nekik, mert *nem tudják, mit cselekesznek* (Luk. 23₃₄). E felfogás alapja annak a tanításnak is, hogy imádkozzunk azokért, akik minket átkoznak és üldöznek, jót tegyünk azokkal, akik minket gyűlölnék (Mt. 5₄₄.) s megbocsásunk a mi atyánkfiának nem hétszer, hanem hetvenhét-szer (Mt. 18_{21, 22}), mert aki a tudatlanság és be nem látás miatt vétkezik ellenünk, sajnálatot, elnézést, megbocsátást érdemel.

Buddha szerint a szenvedéstől a nyolcas, más értelmezés szerint (Lénad J. i. m.) a *nyolcrétű ösvényen* szabadul meg az ember *bölcsesség* által. Az az ösvény pedig a *helyes* megértés, *helyes* elhatározás, *helyes* beszéd, *helyes* cselekvés, *helyes* életmód, *helyes* törekvés vagy igyekezet, *helyes* gondolkodás, *helyes* elmélyedés. Ezeknek együttes megtartása, tehát a nyolcas ösvényen járás bűn nélkül való életet eredményez, ennél fogva a végső következtetés az, hogy a szenvedéstől való megszabadulás a Buddha felfogásában együtt jár a *liszta, büntetlen étellel*.

Jézus tanítása szerint a szelidek, a tiszta szívűek, az irgalmasok, a békességre igyekvők, az igazságot éhezők, az igazságért háborúságot szenvedők azok, kik boldogoknak nevezhetők, mert irgalmasságot nyernek, az Istent meglátják, Isten fiainak mondatnak, övék a mennyeknek országa, vagyis a szenvedésektől való megszabadulásban részesülnek. De jaj azoknak, kik mindenféle

jóval el vannak telve s nem gondolnak egyébbel, csak földi javaikkal, jaj azoknak, kiket hiu dicsőségvágy vezet tetteikben, jaj az álnok és gonosz szívű nemzetségeknek, mert rájuk sirás és fogaknak csikorgatása, tehát szenvedés vár. Ezek a tágas kapun és széles úton járnak, előbbiek pedig, akik szenvedéseiktől meg fognak szabadulni, a *szoros kapun és keskeny úton*. (Mt. 7₁₃, 14.). A szoros kapu és keskeny út fogalma a Buddha nyolcas ösvényével nagy rokonságot mutat, de Jézus tanításaiban kifejtve és magyarázva nincsen, csak éppen hasonlatként említve.

Buddhánál *bölcsesség* szükséges a nyolcrétű ösvény megtalálására, Jézusnál *hit* a feltétele annak, hogy a keskeny úton állandóan megmaradhasson az ember. E hit azonban nem valaminek pusztá elhívése, hanem szilárd meggyőződés arról, hogy sorsunkat egy jóságos, gondviselő hatalom intézi, melynek segédelmével legyőzhető a bűnnek és szenvedésnek minden hatalma. Meggyőződés arról, hogy az erény önmagában hordja jutalmát s a bűn büntetését, ezért nem marad jutalom nélkül a jó cselekedet s büntetés nélkül a gonosz tett. E hit nélkül hiábavaló az embernek minden törekvése a jóra, mert ha az élet tengerének bős hullámai csapkodni kezdik, a csüggedés, reménytelenség, kétségbeesés örvénye nyeli el a hitetlent. Ezért inti folyton tanítványait Jézus: Legyen hitek Istenben! Ezért kérdi a betegétől: hiszed-e, hogy meggyógyulsz? — ezért mondja a tíz éves betegségben szenvedő asszonynak, látva erős hitét: bizzál leányom, a te hited megtartott tégedet.

A helyes életmód útját a hegyeket mozgató erős, tiszta hit világítja meg, irányt pedig a szeretet ad neki Jézus felfogása szerint. A gyakorlati élet nagy parancsa: Szeresd Istent teljes lelkedből, szeresd felebarátodat, mint önmagadat. Embertársaink iránt való szeretetünk általános kell, hogy legyen s nem csak azokra kell irányulnia, kik minket szeretnek, hanem azokra is, kik ellenségeink, »mert ha csak azokat szeretitek, — kérdi Jézus — akik titeket szeretnek, mi jutalmát veszitek? Avagy a vámszedők is nem ugyanazt cselekszik-e?« (Mt. 5₄₆.) Hogy

pedig e szeretetet gyakorlatilag mint kell megvalósítani, azt életével mutatta meg.

Buddhánál ezt a szeretetet nem találjuk meg. Helyét nála a *részvét*, a *sajnálát* foglalja el. A benső, lelki vonzódáson alapuló szeretetet egyenesen helytelennek tartja. Tanítványához, Anandához, aki mesterét nagyon szerelte, így szól:

— Minden élőnek, bármi
Legyen, sorsa a megsemmisülés.
Minden fölbomlik, mi összetett;
Ami szeretetet ébreszt, semmi sem állandó.
Jobb hát, ha ily érzélem a szívtől távol marad.²⁰

Atyját is arra inti, hogy ne engedje szívét a szeretettől befolyásoltatni.²¹ Mindamellett az igaz életmódot a szenvedés és bánat forrásának elzárásában látja,²² ennek eszközét pedig az önuralomban találja meg. Tanításainak gyakorlati célja is ennek az elérésére utat mutatni. Hogy pedig őt milyen érzés vezette tanításaiban, elárulják azok a szavak, melyeket halála előtt mondhat vele a Fo-sho-hing-tsan-king írója:

Munkám, melynek megindítója a *részvét*,
Bevégeztetett (2082, 4.).

Ez a részvét azonban nem fölemelő erejű cselekvő szeretet, hanem a leereszkedő, szemlélő sajnálkozás.

A helyes életmód következménye Jézus szerint *istenországának*, más kifejezéssel a mennyek országának megnyerése, Buddha szerint pedig a *nirvána*, páli nyelven nibbánam.

Istenországáról nincs egységes tanítása Jézusnak. Egyszer a tiszta lelkek boldog nyugalmát érti alatta (Mt. 19₁₄, v. ö. Lk. 17₂₁), máskor egy tiszta erkölcsi felfogáson, igazságon, szereteten alapuló jövődő társadalmat, melynek ideája már megvan s úgy fogja lassanként áthatni az egész emberiséget, mint a fészttát a kovász kelesztő

²⁰ Fo-sho-hing-tsan-king: 1860,; 1861₁₋₄.

²¹ U. o. 1556₁.

²² U. o. 1807_{1, 2}.

ereje, hasonló tehát a mustármaghoz, mely minden mag között a legkisebb, de idővel oly terebélyes növény lesz belőle, hogy az égi madarak fészket raknak rá (Mt. 13₃₃, Luk. 13_{19, 21}). Tanít azonban túlvilági értelemben is róla s ez esetben azonos a közönséges felfogás mennyországának fogalmával.

A *nirvánának* egyöntetű világos leírásával sem találkozunk. Ugy látszik, a Buddha hallgatói közt is fordultak elő félreértések a nirvánára vonatkozólag, mint Jézuséi között az istenországra nézve. Jézus »megkérdezte a fáriszeusoktól, hogy mikor jő el az Isten országa, felele nekik és monda: Isten országa nem megfigyelhetően (μετὰ παρατηρήσεως) jő el, sem nem mondják: imé itt, vagy ott; mert íme, az Isten országa bennetek van« (Luk. 17_{20, 21}). Buddha a brahman Kuladántának ama kérdésére, hogy hol van a *nibbánam*, azt válaszolja: A *nibbánam* mindenütt ott van, *hol a törvényt megtartják*.²³ Annak azonban, aki megnyeri a nirvánát, éppen oly nyugalomban, boldogságban lesz része, mint annak, aki Isten országába jut. A nirvána a nyugalom fő helye, olvassuk a Fo-sho-hing-tsan-kingban (1565₃), a Dhamma Pitakámban pedig ez áll róla: »Nem egy személyes lénynek megsemmisülése ez, sem pedig egy valódi lét felmentése ez, mivel az, amit létnek nevezünk, csupán örökös keletkezés és elmúlás és ekkép egy látszólagos lét, egy csalódás és a valódi érzés az, mely sem keletkezést, sem elmúlást nem ismer, sem születést, sem halált, ami örökké változatlan, ez éppen e csalódásnak megszűnése, az elmúlása: a *nibbánam*.²⁴ Tehát a *nibbánam* elérése a változatlan, nem született, nem keletkezett, örökkévaló létbe olvadás, megszabadulás az ujjászületéstől s ezzel a változó léttel egybekötött szenvedésektől, hasonló ahhoz az állapothoz, melyre János ev. céloz, mikor azt mondhatja Jézussal: »Én és az Atya egy vagyunk« (Ján. 10₃₀; v. ö. 17₂₁), ami az örökkévaló, változatlan, nem keletkezett, el nem muló Istennel való egyesülést jelenti.

²³ Lénard, i. m. I., 261.

²⁴ Lénard J. i. m. I. 220. o.

Ha vannak is Jézus és Buddha tanításában hasonlóságot mutató vonások, van egy pont, melyben egészen különválnak. Ez az *Istenről* való felfogásuk.

Jézusnak minden tanítása valamilyen vonatkozásba hozható Istennel. Az elveszetteket, bűnösöket azért keresi, hogy visszavezesse Istenhez, a szenvedők fájdalmait Isten gondviselő jóságában való erős hittel igyekszik enyhíteni, eloszlatni. Ez az Isten csak egy; »halljad Izrael, az Úr, a mi Istenünk egy Úr«, mondja Márk 12₂₉-ben a legfőbb parancsolat után kérdezősködő írástudónak. Egyedül Isten jó (Márk 10₁₈), ő tökéletes (Mt. 5₄₈), irgalmas, ki jókkal és gonoszokkal egyformán jót teszen (Mt. 5₄₅). Ő a mi atyánk (Mt. 6₉; Luk. 11₂), ki előtt fejk hajszálai is mind számon vannak (Mt. 10₃₀; Luk. 12₇), ő az, akinek trónusa a csillagos ég, lábának zsámolya a föld (Mt. 5_{34, 35}), ő az, ki Ábrahámnak a kövekből is támaszthat fiakat (Mt. 3₉; Luk. 3₈), mert mi embernek lehetetlen, Istennek lehetséges (Mt. 19₂₆; Márk 10₂₇; Luk. 18₂₇). Az ember szorosabb kapcsolatban van vele, mint szülőjével, mert övé az élet, azért mondja Jézus: Ne hívjatok atyátoknak senkit a földön, mert egy a ti atyátok, ki mennyben van (Mt. 23₉). Az ember Isten gyermeke, kötelessége tehát, hogy igyekezzék tökéletes lenni, mint Isten tökéletes (Mt. 5₄₂), mert csak így lehet egy az Atyával (Ján. 10₃₀). A szenvedés is azért van az emberen, mert nem akar Istennek, az ő igazi atyjának szolgálni; a szenvedésektől való szabadulás éppen ezért az Istenhez, az Atyához való visszatérés következménye. A példázatbeli tékozló fiu minden szenvedése véget ér, mikor atyjához visszatér s öröm, boldogság lesz osztályrésze (Luk. 15₁₁₋₃₂).

Buddha tanításaiból hiányzik az Istenről való magasabb felfogás. Buddhának nincs teológiája, ezért mondják, hogy a buddhizmus vallás Isten nélkül, — isten-tagadó vallás. Pedig hitt ő is Istenben, csak hogy az ő istenhite durva politeizmus volt s azonos mindenben kora vulgáris felfogásával. Egyik róla szóló buddhista írat azt mondja, hogy mikor megvilágosítása előtt még Kapilavastu városában tartózkodott családjá körében,

Vallásos érzülettel az isteneknek égő áldozattal
 Áldozott s imádta a holdat, kezét összetéve.
 A Gongában testét megfűrösztötte
 S megtisztította szivét a szent vízzel.²⁵

Azonban nem volt elragadtatva azoktól az istenektől, kikben hitt s kik teljesen hasonlóak a görög-római hitregék isteneihez. Azt mondja róluk:

A nap és a hold, sőt Çakra²⁶ is
 Égi társaságának sokaságával,
 Kivétel nélkül mind el fognak múlni;
 Közülök egy sem marad meg örökre.²⁷

Tehát még a halhatatlanságot is megtagadja tőlök s hogy más tekintetben is milyen véleményvel lehetett róluk, mutatja az, amit tanítványai mondanak mesterökről:

Mindent tud, *első az istenek*
*És emberek között.*²⁸

Atyja is azt mondja neki, miután megvilágosodása után mint *buddha* tér vissza szülőföldjére:

Messze fölötte állasz az embereknek,
 Sőt az *isteneknek* is.²⁹

Mert azoknak az isteneknek fogalma kapcsolva volt minden közönséges emberi gyarlósággal, melyet Buddha nagy önuralommal magából kiküszöbölt.

Buddha tanításainak nincs tulajdonképpen semmi köze az istennel, vagy istenekkel s ha mond is véletlenül valamit róluk, az csak széljegyzet jellegű. Pedig ő is kereste a változó, csalékony, látszólagos lét fölött azt a változatlan, nem keletkezett, el nem muló létformát, melyet Jézus Istenben talált meg s hitt is egy ilyen létben, melyet a nirvanában, helyesebben a *párinirváná-*

²⁵ Fo-sho-hing-tsan-king 164₃—165₃.

²⁶ Çakra azonos Indrával, az ősi véda-istenek között a legfőbbel.

²⁷ I. m. 1883.

²⁸ I. m. 1390₁₋₂.

²⁹ I. m. 1579₁.

ban³⁰ tartott elérhetőnek, de korának és környezetének az a teológiai felfogása, melyben felnevelődött s mely beleedződött gondolkodásába is, nem engedte, hogy e *lélet* személyesíthesse és az embert e személyesített létformával kapcsolatban vegye vizsgálat alá, mint Jézus, aki az emberrel mindig mint Isten gyermekével foglalkozik. Buddha az embert önmagában, mint az újjászületések végtelen sorozatának kített lényt vizsgálta s háttérbe szorítva az érzelmeket, az értelmi elmélyedés mikroszkopiuma alá helyezte cselekedeteivel együtt. Ezért ridegebb, szárazabb s a közönséges gondolkodás számára nehezebben megközelíthető felfogása, tanítása, mint a Jézusé s csak akkor tud közelebb férni a szívhez, mikor a kontempláció mezejéről a gyakorlati erkölcsstan terére lép. Innen van, hogy tanítványaitól *bölcsességet*, tehát *értelmi* fejlettséget követel, míg Jézus az *érzelemvilág* nemességén alapuló *hílet*.

S e két különbség határozza meg *jellemöket* is. Jézus az érzelmek embere, Buddha az elmélyedő bölcselkedésé, az értelmé. Buddha eszével keresi a szenvedésekből kivezető utat, Jézus szívével. Jézus felmagasztosult érzélemmel s értelemvilágából táplálkozó erős hittel mondja Jairus leányának holtteteménél: Nem halt meg a leányzó, hanem csak aluszik (Luk. 8₅₂.) és a maga hitének a kesergő szülők lelkébe ömlesztésével vigasztalja meg őket, törli le könnyeiket, Buddha ellenben az édes anyát, ki halott gyermekét gyászolja, nem tudja másképpen vigasztalni, csak úgy, hogy küldi, nézzen be minden házbá s győződjék meg, hogy mindeniknek megvan a maga bálnata, szenvedése.³¹ Jézus ellenfeleivel szemben nem egyszer kemény szavakat használ s a felháborodás hangján feddi meg őket, Buddha a legkisebb indulathullámzás nélkül szigorúan logikus érveléssel igyekszik meggyőzni

³⁰ Különbség a kettő között az, hogy míg a *nirvána*, mint az „önmaga“-gondolatnak s a léthez, annak örömeihez, vágyaihoz való tapadásnak feladásával járó abszolút lelki nyugalom itt, a földi életben már elérhető, a *párinirvánába*, mely az abszolút létbe olvadást s így az újjászületésektől való megszabadulást jelent, csak a meghalás után lehet jutni.

³¹ Chantepie d. l. Saussaye i. m. II., 99.

azokat, kik nem osztják nézetét. Buddha inkább diplomatikus észjárású, Jézus mindig nyílt, őszinte, szívét a nyelvén hordja. Buddhánál több az elvonás, absztrakció, Jézusnál aránylag sok a gondolatait megvilágító hasonlat és példázat.

Noha mindkettőjük lelkét az általános szenvedés indítja meg, Buddhában inkább sajnálkozó részvét támad, mely tanácsokat ad, miképpen lehet megszabadulni a szenvedéstől; Jézus szívét azonban az élő szeretet melege hatja át, mely maga akar segíteni minden szenvedőn. Buddha megmutatja a nyolcérétű ösvényt, mely kivezet a szenvedés tengeréből s a nirvána nyugalmaához juttat, Jézus hívja a szenvedőket: Jőjjetek hozzám, kik megfáradtatok és megterhelteketek, mert én megnyugtatlak titeket (Mt. 11₂₈). Buddha elmélyedést kívánó bölcselmi rendszerrel fedi fel a nirvánához vezető ösvényt, Jézus saját életében adja meg azt az utat, melyen Istenhez, az Atyához juthatnak otévelyedett gyermekei. »Én vagyok az út, igazság és élet; senki sem mehet az Atyához, csak általam« (Ján. 14₆), »példát adtam tinéktek, hogy amiképpen én cselekedtem, ti is úgy cselekedjétek« (Ján. 13₁₅), figyelmezteti tanítványait.

Mindkét vallásalapító meg van győződve magasabb elhivatásáról, Jézus magát a világ világosságának nevezi, Buddha pedig így szól önmagáról:

Ahogy a lámpa világít a sötétben,
Anélkül, hogy sugarai neki használnának,
Úgy világít Tathágata is.³²

De míg Buddha számot tart oly kitüntető megszólításokra, mint igaz mester, nagy tanító, bátor harcos, jó orvos, legfőbb vezető,³³ Jézus visszautasítja magától a jó nevezetel is (Márk 10₁₈) s magát szelidnek és alázatosnak mondja (Mt. 11₂₉). Mindketten meg vannak győződve tanaik leendő győzelméről és elterjedéséről, ezért távol tartják magukat minden hatalmi intézkedéstől. Önkéntes szegénységben és nagy önmegtágadásban élnek, a vagyont,

³² Fo-sho-hing-tsan-king, 1213₁₋₃.

³³ U. o. 1210₄; 1211_{1, 4}; 1212₁.

gazdagságot egyformán megvetik. Jézus szerint könnyebb álbújni a tú fokán, mint a gazdagnak bejutni a menyországba (Márk 10₂₅.), Buddha pedig így tanít a gazdagságról:³⁴

— Gazdagsáért tülekednek

E világ gyermekei, mint ahogy egy darab
Rothadt húsért éhes madárseregek versengnek.
Ilyennek kellene néznünk a gazdagságot,
Melynek halmozása nem szerez örömet a bölcsnek,
Elvadíja az elmét az érte való aggodalom.

A vagyon megvetése azonban nem jelenti az önsanyargatást, melyet Jézus is, Buddha is helytelennek tart. Buddha szerint két szélsősége van az életmódnak: az aszkézis és a tobzódás, a bölcs a középúton halad; Jézus pedig megtiltja tanítványainak a bőjtölést, mert nem illik, hogy a lakodalmas nép bőjtöljön, mikor velök van a vőlegény (Mt. 9₁₅; Mk. 2₁₉; Luk. 5₃₄).

Az elmondottakból világos, hogy sem a Jézus, sem a Buddha felfogása szerint a gazdagság sem lehet forrása valamely érdemnek, vagy éppen tiszteletnek. A jó cselekedet, a szív tisztaságára való törekvés vehető érdemnek s érdemel tiszteletet. »Amit akartok, hogy cselekedjenek veletek az emberek, ti is azt cselekedjétek másokkal«, »boldogok az irgalmasok, a tiszta szívűek«, tanítja Jézus, Buddha pedig azt mondja Anáthapindadának (páli nyelvű iratokban Anáthapindikó):

Nincs jobb társ

A tiszta könyörületességnél. Istennek és embernek
A jócselekedet ad hirnevet és tiszteletet.
— A jócselekedetet jutalomként követi
Először az öröm, azután a legfőbb jó: a nirvána.³⁵

Kocsala királya előtt tartott beszédében viszont legnagyobb rossznak a lelki tisztátalanságot nevezi.³⁶

Közös jellemvonása az eddigieken kívül Jézusnak is, Buddhának is a *természet szeretete*. Mindketten gyak-

³⁴ U. o. 862₂—868₁.

³⁵ Fo-sho-hing-tsan-king, 1508₂₋₄; 1515_{3, 4}.

³⁶ I. m. 1653₂.

ran fordulnak hasonlataikban a szép természethez. A mező virágai, erdők madarai, hegy, völgy, tó, folyó, kis patakok, árnyas berkek megragadták figyelmüket s képzeletükben nem egyszer alakultak tanításukat megvilágító képekké. Jézus is, Buddha is szívesen időzött a természet kebelén, tanítás után fáradt szellemüket gyakran üdítik föl csöndes szemlélődés által egy-egy kertben, ligetben elvonulva tanítványaik szűkebb köréből is. A természet fontos ünnepélyességét mindkettőjük lelke egyaránt megtudta érezni. Haláluk előtt is a természetet keresik föl: Jézus az olajfák hegyén, a Getszémány (hibásan Geesemáné)-kertben imádkozik azon az utolsó éjen s harcol lelkében, hogy kiüríthesse a keserű poharat, Buddha pedig halála közellétét érezve, egy kis ligetben készített Anandával, hűséges tanítványával magának pihenő helyet és ott megy át a nirvánába.

Mindezek után önként előáll a kérdés: *melyik volt nagyobb*, Jézus-e, vagy Buddha s a buddhizmus-e valóban a *jövő vallása*, vagy a kereszténység? A maga korában és környezetében mindkettő egyformán nagy és kiváló volt s fontos hivatást teljesített az emberiség szellemi, erkölcsi haladásának szempontjából. De mégis, ha Buddha munkálkodásának ideje rövidült volna három évre s a Jézusé bővíthetett volna félszázadra, kérdés, hogy elfoglalná-e ma a buddhizmus a maga 31.2%-ával a világvallások között azt a helyet, mely lélekszámban az első?

Tekintetbe véve azt, hogy az általános kulturális haladás főfeltétele az *egyéni tehetségnek* a maga *egyéni sajátosságai* szerint a köz javára való érvényesülése, az a vallás lehet a jövő vallása, amely az egyént, mint ilyen akarja tökéletesíteni, jobbat, nemesebbé tenni, hogy tökéletesebb, jobb egyénekből álljon elő az a tökéletesebb, jobb társadalom, melyben kevesebb lesz a szenvedés. Ez pedig nem a buddhizmus, melynek főtörekvése az, hogy az egyén az őt egyénné tevő én-gondolatát feladva, megsemmisítve, beleolvadjon az egyetemes, örökkévaló létbe s benne feloldódjék, egészen elvesszen. Tekintetbe véve továbbá azt, hogy az embert cselekvésiben legnagyobb

mértékben érzelmei befolyásolják s nagy dolgokat sohasem az észnek mindent ridegen fontolgató emberei vittek véghez, hanem a nemes, nagy érzelmek emberei, arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy a jövő vallása az a vallás lesz, melyik az érzelemvilágon alapszik. Ez pedig a *Kereszténység*. De nem a felekezeti dogmatikákban jelentkező kereszténység, hanem az, melynek egyetlen dogmája a szeretet, irányítója a tökéletesedés vágya. Nem az a kereszténység, mely képmutató szemforgatással kis nemzetek védelmének álürügye alatt kulturális misszióval bíró nagy nemzeteket akar összezúzni, nem az a kereszténység, mely dühösen szitkozódik "alnok" terveinek megghiúsulása miatt s boszúszomját védtelenek gyötrésével elégíti ki, hanem az a kereszténység, mely az ellenségben is az embert keresi és látja, az a kereszténység, mely a könyörület, irgalom, szeretet fehér palástjában jár körül a nyomornak, bűnnek tanyáin, a nélkülözők és bánatos szívűek közt, a szenvedőkkel teli kórházakban s megjelenik a vérrel borított harcmezőkön is az ágyúdörgés, gépfegyver-kerepelés között. Az a kereszténység, melynek jelszava: több kulturát, több világosságot, hogy oszoljék a lelki sötétség, kevesbedjék a szenvedés.

Ez a kereszténység a Jézus kereszténysége, a *Jézus vallása*.

De nem a hitregék, a csodás történetek, nem a szövevényes dogmatikák Jézusáé, hanem azé, ki az önfeláldozó szeretet tanításaiban szól hozzánk; azé a Jézusé, aki azt tanítja: Szeressétek ellenségciteket is, mert ha csak azokat szeretitek, akik titeket szeretnek: semmivel sem vagytok jobbak a képmutatóknál; azé a Jézusé, ki tanítványaitól azt kívánta, hogy ismertető jegyük a szeretet legyen s ki nem imádszerű tiszteletet, vagy éppen imádatot kíván tőlünk, hanem azt, hogy *őt kövessük*. Ezt a kereszténységet kell szavainkkal, cselekedeteinkkel, életünkkel kultiválnunk, hogy a jövő vallása lehessen. "Ennek a kereszténységnek Jézusát kell megtalálnunk, fölfedeznünk azok számára is, kik még mindig a dogmatikák útvesztői között keresik.

A mi számunkra, unitárius-keresztények számára több,

mint 300 évvel ezelőtt felfedezte Dávid Ferenc őt, a bűnösök és szenvedők barátját, a nagy példaadót, az igaz embert, az ember-Jézust s mint a nagy mester szerény tanítványa, ő is mártír lett, mártírja fölfedezésének, mint a legtöbb nagy fölfedező. Aldott legyen emléke érette!

Í Vajha sokan követnék őt és sokan, mind megtalálnák a keresztények az *igazi Jézust*, az igazi kereszténységnek mesterét s megismernék az *igazi kereszténységet!* Akkor eljönne hamar a szabadulásnak ama nagy napja, melyen lenne *igaz* dicsőség a magasságban Istennek, *igaz* békesség a földön, *igaz* jóakarát az emberek között.

Úgy legyen! ;

Visszatekintés az Unitárius Teológiai Akadémia fejlődésére.

(Folytatás.)

Írta: Dr. Boros György.

1896—1909. az Unitárius Vallásközönség Papnevelő Intézete.

Az 1896—97. tanév új időszak kezdő éve. Az unitárius egyház Magyarország ezeréves fönállása ünnepi évében új szabállyal látja el a főgymnasiumot, megalkotja a Papnevelő Intézet első önálló „szervezetét és rendszabályait“ a tanári kar előterjesztése alapján. A szabályzatot az E. K. Tanács 226—1896. t. ü. sz. alatt jóváhagyta, életbe léptetését meghatározta. A szabályzat egyik leglényegesebb pontja, hogy a Papnevelő Intézetnek önálló igazgatója van: *a dékán*. Az E. K. Tanács a dékáni teendők végzésével Boros György teol. tanárt bizta meg. Az E. Főtanács 64—1896. sz. alatt megerősítette a szabályokat s az Intézet önállóan kiadta. Dékánnak egy évre megválasztotta Boros Györgyöt és ezt ismételte évről-évre 1910-ig. Ekkortól a választás 4 évre szólt.

Az önálló szervezet előnyeit és föltételeit a dékán így körvonalazta:

„Ma egészen megfordítva áll a helyzet az 50 év előttivel szemben. Akkor a külső formára helyezték a főfigyelmet, ma a tudományos műveltségre. Akkor törvények, rendeletek, szabályok és büntetések korlátozták a pályára készülő ifjakat, ma a büntetések meg vannak szűnve, a tudomány mezeje ki van tárva és az intézet azt várja növendékeitől, hogy az erkölcsökben feddhetetlenek, a tudományban jelesek, a szorgalomban jutalomra méltók legyenek. Ma, ha a növendék jól fogja fel helyzetét és helyesen értelmezi a szabadságot, abból az ő állásához és jövő feladataihoz mértelen alig hiányzik valami, vagy talán nem is hiányzik semmi, ha csak nem olyasmi, a mit sem az intézet, sem önmagok meg nem adhatnak.

A magába szállásnak, a lélek mélységeibe merülésnek és magasságaiban szárnyalásnak, a belső teljes átalakulásnak és újjá születésnek sehol, egyetlen pályán sem forog fönn oly nagy szüksége, mint itt.

A tudomány bősége és sokoldalúsága kiegészíti az orvost, a bírót, a tanárt s még a nevelőt is, főleg ha a tapasztalat és a gyakorlat is segítségére mennek, de a lelkészre készülők egész lényében, teljes valójában s nemcsak gondolataiban és tudásában, nemcsak izlésében és ítéletében, hanem szívében, érzésében, hitében és reményében is át kell alakulnia, újjá kell születnie.

Az az elv, amelyet az egyéni, benső átalakulásról elmondtam, áll mint föltétel a tudományos készülésnél. Ez az intézet nem kívánta és most sem kívánja formulázni önknek a tudományos fogalmakat, nem kívánja tantételekben említtetni be a dogmai tételeket azért, hogy majd azokhoz mérje hithűségöket és azok szerint ítélje meg kvalifikációjukat. A tudományos készültség alapföltétele a szabad vizsgálódás és azt ezek között a falak között mindig a legnagyobb becsben tartották, anélkül azonban, hogy valaha szemük elől tévesztették volna az unitárius lelkészt jellemző tiszta keresztény elveket.

Az intézet továbbfejlesztését az intézet vizsgál- és felügyelőbizottsága sürgeti és a főhatóság előtt kifejti, hogy egy teljesen befejezett négy osztályú teológiai intézethez hat tanszéket tart szükségesnek a következő tanszakokra: 1. Rendszeres teológia. 2. Ótest. biblia-ismeret. 3. Újtest. biblia-ismeret. 4. Filozófia. 5. Jog és történelem. 6. Gyakorlati teológia. De mivel erre egyelőre a pénzügyi viszonyok miatt nem számíthat, a halaszthatlan szükség szem előtt tartásával azt ajánlotta, hogy az újtestamentumi bibliai ismeret tanítására állíttassék be egy rendes tanár s a lelkész-tanárok legalább félannyi órán tanítsanak, mint a rendes tanárok.

A bizottság javaslatba hozta, hogy a hittani intézetnek a Ferencz József Tudomány-Egyetemmel való kapcsolata alapján a filozófia, egyetemes egyházjog, jogtörténelem és pedagógia előadása részint kihagyassék, részint oly szűk körre vonassék, amilyent e tárgyaknak a teológiához való viszonya megkíván, ellenben a lélektan, logika, filozófia, de főleg a keresztény ethika előadására nagyobb súly helyeztessék s azonkívül mindenik főtárgy mellett speciális kollegiumok tartandók. A bizottság a gyakorlati bibliamagyarázat, gyakorlati erkölcsstan, a kateketika és a hitoktatás tanítását ajánlja figyelembe. A nyelvek közül az újtest. görög és az angol nyelvet emeli ki.

A javaslatot az egyházi főhatóság tárgyalta, de az intézet és a tanári személyzet érdekében is egy fontos lépés már előre tétetett. Elvileg kimondatott s részben gyakorlatilag is megvalósult, hogy a lelkész-tanárok legalább félannyi tanórán tanítsanak, mint

a rendes tanárok. Ezzel kapcsolatban sikerült a Főt. püspök ural, mint egyik rendes tanárral szemben azt az előnyt nyújtani, hogy egy pár tárgy tanítása alól fölmentessék, tekintettel negyven évet meghaladó szolgálataira. A szimbolika teológiát Gálfi Lőrinc h. tanár már korábban, az unitárius egyháztörténelmet Mózes András átvette és előadta.

Az 1899. évi zsinati Főtanács a tanárok fizetésének rendezése ügyén is lendített annyit, hogy kimondotta, hogy a teológiai tanárok fizetése legalább olyan összegben megadassék, amilyent a kolozsvári főgimnázium hasonló korú tanárai élveznek s hogy a dékán is némi fizetésben részesíttessék.

A papnövendékek számának növelése tekintetében a Papnev. Intézet Vizsgáló és Fegyelmi Bizottságának javaslata alapján az E. K. Tanács meghatározta és életbe is léptette a VIII. osztályú azon tanulók segélyezését, akik szülőik beleegyezésével, lelkészük látta-mozásával benyújtott folyamodványban kijelentik, hogy a papi pályára szándékoznak lépni.

Az új szabályzat szerint alakult intézet tanító személyzetét és az eltanított tárgyakat az Értesítő részletesen kimutatja.

A hallgatók száma: I. éven 3, II. éven 2, III. éven 3, IV. éven 2, összesen 10. Papjelölt volt 4.

A saját lábára állított intézet gyors léptekkel halad. Először is keresi az egyetemmel való kapcsolatot s dr. Wlassics miniszter 43083. számú rendeletével megnyeri, hogy „az intézet I., II., III. éves rendes hallgatói a kolozsvári tudomány-egyetem bölcsészet-, nyelv- és történettudományi karán fél éveik teljes beszámítására való jogosúltsággal rendes hallgatókul olykép íratkozhassanak be, hogy csak heti 10 óra hallgatására köteleztessenek s az egyetemi rendes hallgatókat megillető jogokban és kedvezményekben, az ösztöndíjakra való jogosúltság kivételével, részesedjenek“. „Az unitárius teológusok az egyetemi tanfolyamnak elvégzése után külön miniszteri engedély nélkül bölcsészettudományi szigorlatra bocsáttassanak.“

A jog csak azért volt az I—III. évre korlátozva, mivel a IV. évesek, mint szigorlók, nem jártak előadásra.

Az egyetemi díjakat az egyház fizeti, de ennek fejében megköveteli, hogy legalább a fő tárgyakból kollokváljanak az egyetemen. Aki ennek nem tesz eleget, a következő félévben az egyetemi díjak kifizetésére nem számíthat. Ez az intézkedés később oda módosult, hogy köteles a befizetett tandíjat visszafizetni. Ezért atyja vállal jóállást a belépéskor kiállított hiteles nyilatkozattal.

Az új szabályzat értelmében *első alapvizsgálat* volt 1897-ben szept. 4-én. *Első szakvizsgálat* volt 1898 május havában.

Az 1898—99. tanév nem felelt meg a várakozásnak annyiban, hogy a hallgatók száma csak eggyel növekedett. A jelen évihez hasonló csekély még nem volt a hittanhallgatók létszáma. Ez a tény az E. K. Tanácsot arra indította, hogy a Papnevelő Intézet Bizottságától javaslatot kérjen a létszám növelése érdekében. A Bizottság a kérdést tüzetesen megvizsgálta és azt a véleményt nyilvánította, hogy a Papnöveldebe lépésre elő kell készíteni a VII-ik s főleg a VIII. osztály azon tanulóit, akik arra hajlandóságot mutatnak. Az ilyen ifjak, ha szülők hozzájárulását és lelkésük ajánlatát is bemutatják, nagyobb segélyben is részesítendőek s a teológiai önképzőkörbe tagokul fölveendőek, hogy a hittanhallgatókkal érintkezés útján a szakpálya iránti érdeklődés és hajlam ébredjen föl bennök.

Az 1899—1900. tanév nevezetes jelenségek színtere. Először tart az Intézet önálló megnyitó ünnepét.

A dékán a tanévet *értekezéssel* nyitja meg ily cím alatt: *A teológiai oktatás feltételei.*

Hasonlóan nevezetes, hogy ebben a tanévben lépett gyakorlatilag is életbe a negyedik évfolyam és hogy az Intézet Igazgató-sága a továbbfejlesztésre tervezetet készített és nyújtott be az E. K. Tanácshoz.

Lendületet vesz a hallgatók jelentkezése. Ébred a reménység, hogy nagy változások fognak következni, mert az új iskola-épület már készen van. A dékán így jellemzi a hangulatot az 1900—901. év mozzanatai között: „állandóan kísér és kísért a megválás gondolata. Itt a régi épület falai között minden arra utal, hogy közel van már a vége. Avúlt, roskadozó, kopott és kimerült minden s mégis van valami rajta és bennük, ami leköti figyelmünket: a múlt, melynek jelene éppen azért oly megviselt, mert hosszú és viszonytelteljes volt“.

1900-ban a vallás- és közoktatásügyi miniszter 74837. számú leiratában az egyetemi jogot kiterjeszti a IV.-ik évre is. Az E. K. Tanács az intézet tovább fejlesztését nem igéri, mivel az anyagi körülmények akadályozzák az új tanár beállítását.

Az 1901—2. tanév öröm esztendeje. Az új kollégiumban a Papnevelő Intézetnek külön helyiségei vannak a templom felőli soron. Első a dékán hivatalos helyisége, azután a hálóterem húsz

ággal, a dolgozó-terem húsz asztallal és szekrényekkel (képe közölve van az Értésítőben). A házirend megfelelően van szabályozva a dékán felelősségével egy *felügyelő* vezetése alatt.

A hallgatóknak van külön olvasószobájuk, van két tantermők (később egy harmadik is átadatott).

Az új viszonyok szerint átalakított, tehát második szabályzatot az E. Főtanács jóváhagyta (43—1901. sz.). Az új szabályban a régi reggeli praeces helyett, melyre a diákoknak öt órakereslettel összegyűlni, a hittanhallgatók fél nyolc órakereslettel mennek „közös imádkozásra“ és azt sorra vezetik. Sorrendje: egyházi ének, egy bibliai részlet olvasása, imádkozás, ének. Az első szabály 26 pontból állott, a második 63-ra bővült.

A szabályzat és az önálló elhelyezkedés nagyobb mértékben biztosítja az egységes vezetést, valamint a hallgatóknak egymásra kölcsönös hatását, de megváltoztatta a külső társadalommal való viszonyt. A hittanhallgatók csaknem teljesen az iskolai segélyezésre vannak utalva. A gimnáziumi tanulókkal csak az étkezés alkalmával érintkeznek. A gimnáziumi tanulók magánoktatása (privát tanítóság) megszűnt, a szülők csak ritkán veszik igénybe a hittanhallgatókat, akiknek e miatt a jövedelmük nagyon megcsappant, csaknem teljesen az ünnepi szolgálatért (*legatio*) kapott kis összegre vannak utalva.

Az új elhelyezkedés a hallgatók *létszámára* jó hatással volt. A dékán az 1902—3. tanévről szóló jelentésében örömmel hirdeti, hogy elérték a létszám maximumát (20). Azt is hozzájegyzi, hogy „nemcsak a számbeli eredmény mondható kedvezőnek, hanem az is általában nyilvánítható, hogy a Papnevelő Intézet hallgatóit a pálya iránt lelkesedés, a tanulmányokban szorgalom vezeti. Azt nem mondhatjuk, hogy a célt ebben az évben már elértük, de az intézet ifjúságának tapasztalt jó közszelleme följogosít sok reményre.

„Ha Papnevelő Intézetünk megnyeri a Magyar Unitárius Egyháztól azt a támogatást, amelyre szüksége van s amely iránt már ezelőtt négy évvel megtette a Papn. Int. Bizottsága az előterjesztést, vagyis *ha a tanári létszám növeltetni*, a szakkönyvtár gazdagítani fog, ha a hallgatók pályadíjak nyújtásával is serkentetni fognak, akkor ez az intézet még jobban meg fog felelni magasrendű föladatának.“

Az 1902—3. tanévben az Intézet bizottsága előterjesztést tesz, hogy a hittanhallgatók az internátusi 50 korona díj fizetése alól

mentessenek föl. Az E. Főtanács 130—1902. sz. határozatával a díjfizetés kötelezettségét törölte s ugyanakkor a hallgatókat az étkezésnél asztalfőkké rendelte.

Új törekvések mutatkoznak az új intézetben. Erre vall a dékán az 1903—4. évi Értesítőben (11. lapon) közzétett fejtegetése:

„Az Unitárius Papnevelő Intézet Magyarországon egyedüli hely, honnan az unitárius egyházak lelki pásztorokat, az unitárius eszmék apostolokat várhatnak. Akármelyik célt is tekintjük, olyan nagy föladat vár most Intézetünkre, amely még akkor is csak részben oldható meg, ha minden tényező egész erejét egyenesen ennek az érdekében használná. Ez ideig a célt ismertük, de az eszközöket csak nagyon hézagosan kaptuk meg. Mióta az új intézetben önálló szervezettel s külön helyiségekben működik a Papnevelő Intézet, a tanulók létszáma elérte a tervszerinti legnagyobb összeget. Ez megnyugtató, de a nyomába már bele lépett egy újabb óhaj: vajha ez az intézet iskolája lehetne a közönségnek is. A teológiai oktatás, ha nem is a tudományos szakok részleteiben, de a tudománynak általános érdekű főbb vívmányaival érdeklí s kell, hogy érdekelje a nagy közönséget is. A Papnevelő Intézet feladata volna, hogy koronkint közérdekű előadások tartásával fölhívja a közönség figyelmét azokra a nagy változásokra, amelyeket a vallástani, a bibliai és egyháztörténelmi kutatások sikerei előidéztek. E nélkül csaknem elkerülhetetlenül keletkezni fog egy tátongó nagy úr, az iskola és a társadalom s illetőleg a lelkészek felfogása és gondolkozása s a közönségé között, mert a magyar napi sajtó, mely az irodalomnak minden ágát felöleli és a könyvirodalmat leszorítja s csaknem fölöslegessé teszi, a teológiai kérdéseket nem érinti, nehogy felekezeti zavarokat létesítsen, a teológiai és egyházi lapok pedig a nagyközönségnek elenyészően csekély részéhez jutnak el.

Ezt a nagy hiányt részben pótolhatnák a hittani intézetek s a mienk is. A mi intézetünk gondolhat ilyesmire, de a megvalósítás lehetőségétől fölötte messze áll, mivel a tanári létszám még mindig a minimummal küzködik, azzal, ami ezelőtt ötven évvel is meg volt.

Midőn tehát az új intézet áldásos hatását és előnyeit örömmel látjuk a tanulói életben, a közszellemben és a munkakedv fokozásában, megokolt az az óhajításunk, hogy minél előbb új szaktanárokat nyerjen intézetünk, kik erejüket, buzgalmukat és tanulmányaikat az Intézet előtt lebegő magasztos cél érdekében használják fel.“

Az 1904—5. évi megnyitójában a dékán 25 hallgatót mutat be és ezeket mondja:

„Érdekes jelenségnek nyilvánítom, de mindamellet is gondolkozóba ejt mindnyájunkat, nem annyira azért, mert intézetünk

berendezése kevesebb ifjú részére készült, hanem főleg azért, mert azok, akik ide most először lépnek be összesen 12-en, jól tudják, hogy a papi állások ez idő szerint csaknem kivétel nélkül mind be vannak töltve, nagyrészt ifjú emberekkel s hogy a mi viszonyaink között, rendes úton, csak 2—3 papi állás üresedik meg egy év alatt, tehát a 25-ik papnövendékre csak tíz év múlva kerül sor.

Miután a helyzetet ismerve lépnek erre a pályára s miután a személyes figyelmeztetés után is mindnyájan megmaradtak szándékuk mellett, jogosítottnak érzem magamat, tovább menő okokban keresnem a jelenség titkát. Talán a kor szelleméhez fordulhatok legalaposabb reménnyel, ahhoz, amely az exact positivizmusból átsapott a történelmi alapon nyugvó spiritualizmusba. Amely elfordult attól a rideg arche (*αρχή*)-tól, amely önmagán kívül nem tűr semmi létezőt; amely fölöltöztette szépséggel, kellemmel és életlehellettel az anyagot, miután élettársával nem volt megelégedve. Talán megérezték az úr szellőjét járni az élet kertjében, a nap alkonya szürkületében és meghallották a hívó szót és jöttek, mitől sem rettenve vissza.

Talán kiolvasták a mai népek szellemi forradalmából, hogy az Isten megvetése és a haza megtagadása, amely az alapjában oly üdvös szociálistusból kinőtt újabb társadalmi szövetkezetek alapelve kezd lenni s a hierarchizmus, amely száz esztendőök alatt konszolidált befolyását kezdi veszíteni, nemcsak a magasabb körökben, hanem a nép között is, újabb kísérleteivel olyan helyzetet fog teremteni, melyben csak a názareti mester szelleme tud békét és boldogságot hozni létre s a melyben a mi egyszerű evangéliumunkra szükség lesz.

Talán azt is következtethetem tehát, hogy Önök nemcsak életpályát akarnak biztosítani maguknak, nemcsak megélhetést, hanem olyan műveltséget és szellemet is, amelynek önmagában rejltő jutalma van. Én hajlandó vagyok a legjobbra következtetni ezen elhatározásukból, hajlandó vagyok arra a föltevésre, hogy ha nem is valamely öntudatos meggyőződés, de bizonyos szent sejtelem működik lelkükben s készíti, hogy igyekezzenek bejutni az alá a fa alá, amelyhez az őskori próféta gondolata szerint Isten a jó és rossz tudását kötötte.

Önök nyugodtan vágyakozhatnak a tudásnak ezen almájára, mert a mi Istenünk nem fél, hogy az ember olyanná lesz, a milyen ő. A mi Istenünk nem igyekszik tilalomfát állítani a tudás útjába és nem félti hatalmát az embertől, hanem azt akarja, hogy legyünk szentek, mint ő szent, legyünk tökéletesek, mint ő tökéletes és legyünk egyek vele, mint egy volt a Jézus.

A tudás szomja hozta ide! Felséges ösztön. A hiten kívül talán egyedül olyan, amely kizárólag csak emberi.

Első tekintetre nem látszik haladásnak az intézet életében,

de mégis annak minősítjük, hogy az intézet tanári kara 46 évi szolgálat után 1906-ban fölmenthette Ferencz József püspököt a tanítás alól. Tárgyait egymás között kiosztottuk. Tanított koronként szimbolika teológiát, erkölccsant, egyházi szónoklattan, egyházi szertartást, unitárius egyháztörténelmet. Az Intézet ünnepélyesen vett búcsut a főpásztortól, mint teológiai tanártól.*

Nehézségek az új intézetben is mutatkoztak. A dékán az 1907--8. évi Értesítőben így tárja föl a helyzetet:

A *házirendnek* mindig megújuló akadály, hogy husz ifjú ember egy teremben kell, hogy aludjék s egyben kell végeznie a magánfoglalkozást. A legszorgalmasabb ifjú sem tud annyit végezni, amennyit óhajtana, mert kivihetetlen, hogy egyik vagy másik ne zavarja, ha szándéktalanul is. Főképpen az irodalmi és más versenyek csaknem lehetetlenné vannak téve, mert mielőtt valami eredményt elérhetne, aki dolgozni akar, már fölfedezik. Azok, akik a megelőző években pályáztak, rendszeren a tanterembe, vagy más idegen helyre vonulva dolgoztak. A Papnevelő Intézet vezetősége a kérdéssel sokat foglalkozott, de az épület beosztása miatt eredménytelenül. Ezen csak majd a messzi jövőben s akkor is csak úgy lehet segíteni, ha a Papnevelő Intézet egészen önálló és a célnak megfelelő épületbe fog elhelyeztetni.

Az intézet megerősítése érdekében tovább foly a sürgetés. 1908-ban az udvarhelyi egyházkör közgyűlési (22—1908. sz.) javaslatot terjeszt föl az intézet fejlesztése érdekében. A Papnevelő Intézet 46—1908. jkv. sz. alatt szintén előterjesztést tesz. Kéri, hogy az intézet neve legyen „Teológiai Akadémia“, legyen hat rendes tanára és rendeztessék a dékán fizetése. Az E. K. Tanács 964—1908. sz. alatt „a papnevelő intézet *fejlesztése* kérdésének megoldását a maga részéről is elkerülhetetlennek tartja, minthogy azonban e nagyfontosságú ügyet még kellőleg nem tanulmányozhatta, kéri, hogy bizassék meg a fejlesztés ügyét beható tárgyalás alá venni s figyelemmel egyházunk pénzügyi helyzetére is, a jövő évi Főtanácsnak tegyen részletes előterjesztést“. Az E. Főtanács a javaslatokat kiküldi véleményadásra az egyházköröknek (32—1908. sz.). Így jut a kérdés a papnevelésben érdekelt egyházközségek közvetlen közelébe.

A tanári kar javaslata megjárta az egyházköröket. Nagy érdeklődés és élénkség nyilvánult iránta. Az alapjavaslat, valamint a körök véleményének lényege közölve van az Intézet értesítőjében (1909—910. évf.). Értékes és figyelemre méltó munka. Nagy terje-

* Az Értesítő közli az üdvözetet és a választ.

delme miatt ide nem vehettük át, de a következők, mint általános érdekű tételek nem mellőzhetők:

A Papnevelő Intézet főadata *gyakorlati és tudományos*. Gyakorlati annyiban, hogy gondoskodnia kell a papok előkészítéséről. Gondoskodnia kell arról, hogy az unitárius vallás elveit meggyőződéssel és meggyőzőleg hirdessék a szószékről s a papi gondot buzgósággal végezzék hiveik között. Inspirálnia kell arra, hogy az önmegtágadásig menő buzgósággal sáfárkodjanak a rájuk bízott gyülekezetben s tanúságot tegyenek arról, hogy Jézusnak hű követői, az Isten országának apostoli lelkesedésű munkásai.

Hogy az Intézet ezt az átalakító és hasznos munkát teljesíthesse, szüksége van olyan tanárookra, akik a papi hivatást maguk is szépnek tartják, azért lelkesednek. De ezek a tanárok egyben a tanuló ifjakat is kell hogy szeressék s a velük való érintkezésben már előre tanítsák meg saját példájukkal is a leendő hivelkel való elbánást.

Papnevelő Intézetünk csak akkor fog hivatása magaslatán állani, ha az egy erős tanári testület vállaira nehezedik s ha ezek a tanárok első helyen s legfőképpen az Intézetnek szentelik munkaerejüket és gondolataikat.

Erős tanári testület alatt hat rendes tanárt s egy-két helyettes, egy-két szaktanárt értünk. Ezeknek magas műveltségű és tárgyaikban tudós embereknek kell lenniök.

A teológiai tanári kartól lehet és kell is várni azt, hogy a teológiát tudományosan művelje s az unitárius eszméknek a tudományos művek, tanulmányok és értekezések kiadásával nemcsak irányt adjon, hanem azokat az ellenkező fölfogásuakkal szemben — ha szükség, védelmezze is.

A teológiai tanári kar főadata első helyen az is, hogy a szaktudományok fejlődését figyelemmel kísérje, ismerje és azok felől a tanulókat, de megfelelő alkalommal a nagyközönséget is tájékoztassa.

Hogy ezek a nagyszerű feladatok immár valahára munkálatba vétessenek, az Egyházi Képviselő és Főtanács döntő intézkedéseitől függ. Ki kell már mondani s meg is kell valósítani a Papnevelő Intézetnek megfelelő kiépítését.

Az E. Főtanács 24—1909. sz. alatt meghatározta, hogy neve legyen: *Unitárius Teológiai Intézet*. 1909 szeptemberétől kezdve legyen négy rendes tanszéke:

1. Rendszeres teológiai, 2. ószövetségi történelem és exegetikai, 3. újszövetségi történelmi és exegetikai, 4. egyháztörténelem és jogi tanszékek.

Az ötödik (a gyakorlati teológiai) tanszék beállítását egyelőre mellőzi és kötelezi a tanárokat, hogy ennek a tárgyait is lássák el.

A tanári fizetést is rendezti a Főtanács s két új tanszéket, a harmadikat és negyediket betölti: Gálfi Lőrinc és Csifó Salamon tanárokkal. Péterfi Dénes lelkészt meghagyja eddigi munkakörében, dr. Boros György rendes tanár marad az ószövetségi tanszéken.

Egyben rendeli az E. Főtanács azt is, hogy az intézet szabályzata megfelelően átalakíttassék és a tanárképesítésről is szabályzat készíttessék.

1909—1915. Unitárius Teológiai Intézet.

Minden eddigi sikert fölülmul az, amit 1909-ben az egyház főhatósága biztosított. Most már van az intézetnek önálló tanári kara is. Ferencz József püspök maga nyitja meg az új tanévet s többek között ezeket mondja: „Kiváló örömmel köszöntöm mindnyájokat az új tanév kezdetén, amellyel papnevelő intézetünknek egy új korszaka nyílik meg...“

Mire alapíthatjuk hát az új korszakot? Arra, hogy bár az intézetben ezután is ugyanazon tanárok fognak működni, akik eddig is működtek, az új szervezettel az eddigi 1 egész tanár helyett az intézetnek 3 egész tanára lesz, akik kizárólag ez intézetnek szentelhetik tehetségüket és munkaerejüket, 4-ik tanárnak, a míg e tanszékre is rendes tanárt állíthat be főtanácsunk, megmaradván a féltanári állás is, valamint az sincs kizárva, hogy a szükséghez képest az intézetben ezután is még segédezők, óraadó tanárok is alkalmaztassanak. Minő lendületet fog ez adni, de kell is, hogy adjon ez intézetünknek egyfelől az által, hogy ezzel a szervezettel az igen tisztelt tanár urak most már inkább érvényesíthetik magok között a munkamegosztás sikert biztosító nagy elvét; másfelől azáltal, hogy kiki a maga szakkörébe jobban elmélyedhet és így minél több és buzgóbb gyöngyszemeket hozhat felszínre azoknak mélyeiből, amik aztán szükségképpen hallgatóikban is fokozni fogják az érdeklődést, a tudásvágyat; a szemináriumokban pedig, amelyek szintén új intézmények lesznek az intézetben, figyelemmel kísérhetik és ellenőrizhetik az intézet tagjainak munkálkodását.

Ami az igen t. tanár urakat illeti, nem tartom szükségesnek buzdítani és lelkesíteni elhivatásokra; mert ismerve eddigi működésüket részint éppen ebben az intézetben is, teljes bizalommal és reménnyel vagyok az iránt, hogy minden erejükkel azon lesznek, hogy vele emeljék teol. intézetünket. Ez a teol. intézet unitárius theol. intézet. Mi ebben az intézetben unitárius egyházunknak kívánunk lelkészeket nevelni. Az unitarizmus szelleme hassa át és vezesse az igen tisztelt tanár urakat is előadásaikban szintűgy, mint az intézet tagjait tanulmányaikban. Nem a rút felekezeti

elfogultságot értem én ez alatt. Ez távol volt egyházunktól mindig s legyen távol ezután is. Az unitarizmus szelleme szerintem az igazság keresésében és szeretetében, a testvéri érzés ápolásában és a hazafiságban nyilvánul. Erre van alapítva egyházunk is. Ezért ragaszkodtak annyira s hoztak ennek érdekében annyi áldozatot hitelőink is. Kövessük őket ezután is egyházunk forró szeretetében, hitigazságainak védelmében és terjesztésében.

A programszerű főpásztori beszéd után Csifó Salamon, most már rendes tanár, olvas föl értekezést *Az élet és vallás* címen. A dékán dr. Boros György tart megnyitót, melyben többek között így szól:

Először is a hála és köszönet meleg szavait intézem a Mélt. és főt. püspök úrhoz, mert hogy intézetünk nemcsak címben, hanem erőben is oly nagy lendületet nyert, azt első helyen szeretett püspökünk lelkes közreműködésének köszönhetjük. Nem akarom fölidézni a múlt idők nehéz küzdelmeit, nem akarok rámutatni haladásunk lassúságára, elég nekem, hogy most örvendezhetek az új idő kezdetén. Elég, hogy fölemelhetem reménységem szárnyait abban a biztos tudatban, hogy ezentúl nagyon sokat megvalósíthatunk abból, ami eddig csak ábránd és óhajítás volt. Új rendes tanáraink Csifó Salamon és Gálfi Lőrinc nem új emberek, hanem régi munkatársaink, akiket jól ismerünk s akiknek erős vállaira immár teljes bizalommal nehezítjük a nagy és magasztos föladatakat.

Az új idő nagyon előnyös változást hozott létre, amit a tanrendből már észrevehettünk. Megszaporodtak a seminariumok. Mit jelent ez? Azt, hogy mi Önökkel nemcsak ex cathedra akarunk beszélni, hanem közvetlenül. Magukkal együtt akarunk dolgozni. Segíteni, irányítani akarjuk. Várjuk és kérjük, legyenek bizalommal hozzánk. Nemesak tanügyi, hanem benső kérdéseiket is terjesszék előnkbe s mi legjobb igyekezettel fogjuk keresni és megadni a választ.

Az Unitárius Teológiai Intézet címet csak 5 évig viselte. Ez alatt dékánja volt Csifó Salamon 4 évig. Utána Gálfi Lőrinc átlépett a legújabb rendszerbe. Ekkor újból revízió alá vétetett és az E. Főtanács megállapította a szabályzatot, mely negyedik önálló szabályzat. Az intézet most már Teológiai Akadémia.

1915—Unitárius Teológiai Akadémia.

Az új idők jele, hogy 1896-tól kezdve, tehát nem is húsz év alatt, állandóan bővül, javul a helyzet és ahhoz képest módosul, javul az intézet szervezete, szabályzata, külső és belső élete. Remélni lehet, hogy most már nyugvóponthoz jutott. Híhető az is, hogy az egyház életében befelé és kifelé is meg lesz jótékony

hatása. Első eredménye, hogy a negyedik rendes tanárt Győrfi István személyében az 1914. évi Főtanács megválasztotta. 1915 szeptemberében tanszékét ünnepélyesen elfoglalta.

A hallgatók segélyezése.

A változott viszonyoknak megfelelőleg új intézkedések váltak szükségessé a hallgatók segélyezése érdekében is. Az egyház a lelkeszi pályára készülő ifjakat saját embereinek tekinti. Lakásukat, tanulásukat ingyenessé teszi. Még az egyetemi díjakat is az egyház pénztárából fizeti.

A pénzügyi javulást lehetővé teszi első helyen a b. e. Berde Mózsza fejedelmi alapítványa, azután az egyháznak nyújtott államsegély.

Egyesek is hozzájárultak a tanulás könnyítéséhez, a szorgalom fokozásához.

Először is egy nagyszivű, költői lelkű férfiú, Murányi Farkas Sándor fordította az intézet felé jóságos figyelmét. Szegényes hivatalnoki fizetéséből először 300 frt. alapítványt tett nejével együtt, melyet kiegészített 1000 frtra (2000 K). Az alapítványozó célja az volt, hogy egy pályára lépő ifjúnak a palástjáról minden évben gondoskodjék. Alapító-levele a Teológiai Akadémia multjának igen becses okmánya.

A nagyszivű alapító célja az volt, hogy az életbe minden anyagi segedelem nélkül kilépő ifjú lelkésznek a kezdet nehézségeit megkönnyítse, hogy szent hivatásához első szükségletét, palástját, bibliáját és imakönyvét beszerezhesse.

Az Intézet azzal becsülte meg az alapítványt, hogy önálló könyvben évről-évre följegyezte a vonatkozó intézkedéseket és a nyertesek nevét. A teológus ifjak is lerótták az alapító iránti hálájukat azzal, hogy költeményeiket egy terjedelmes kötetben kiadták.

Legújabbban *Hadházy Sándor* közpénztárnok és családja atyjok *Hadházy József* nevére, *Tibáld József* h.-ujfalvi lelkész és neje tettek szép és értékes alapítványt ifjaink segélyezésére, a teológiai oktatás elősegítésére.

A teológus ifjak 1887—88. tanévben lelkes buzgósággal megadóztatják önmagukat s évi hozzájárulással megteremtik a *Pályadíjalapot*, melyből évenként egy vagy két pályadíjjal jutalmaznak a szorgalmas munkásokat.

A *Dávid Ferencz-Egylet* koronként pályadíjat és jutalmat tűz ki az önálló munkásság méltatására.

Mózes András-alap címen az egykori kedves tanár emlékére alapítványt gyűjtenek önmaguk között és az alap jövedelmét könyvvásárlásra fordítják. Mózes András családja tekintélyes számú könyvvel ajándékozta meg az ifjúságot. Az alapból ezt a könyvtárt gyarapítják.

Egyesek, dr. Boros György dékán, Balázs András, Végh Mihály, Nagy Dénes lelkészek, dr. Bedő Albert ny. államtitkár, Lőrinczi Dénes altábornagy koronkint pályadíjat tűznek ki a hallgatók önképző körében. A Nagy Dénes járai lelkész pályadíjai már tíz év óta ismétlődnek halotti beszédek írására.

Székely László ny. lelkész alapítvánnyal gondoskodott a hallgatók jutalmazásáról, mert „köz pályán töltött hosszas szolgálatom tapasztalatai és az egyházi élet terén végzett éber megfigyeléseim arra tanítottak, arról győztek meg, hogy egyházunk jelen és jövő sorsa nagy mértékben lelkészeink kezében van letéve s attól függ jelen és jövő előhaladásunk vagy hanyatlásunk, hogy milyen lelkészeink vannak és lesznek. Kihatásában, valamint az egyesekre, úgy a tömegre is nemesebb hivatást nem ismerek a lelkészinél. Hogy azonban egy lelkész a feladatát hivatásának megfelelően Isten és emberek, valamint önmaga megnyugtatására betölthesse, elvégezhesse: felette kívánatosnak, sőt elkerülhetetlennek tartom, hogy mind tudományos és társadalmi téren, mind erkölcsi tekintetben magát önmivelés által is kiképezni igyekezzék s mindezen tekintetben mint kiforrott, határozott jellem álljon a hivek elé. Nagy súlyt helyezek különösen arra, hogy szerény, szorgalmas, jó magaviseletű, Istent szerető, népet megbecsülő oly egyének járjanak a nép előtt, kik az alázatot önérzettel párosítva, elmondhatják az Ur Jézussal: „amint én cselekedtem, ti is úgy cselekedjetek“. 2113 K alapítványt tesz.

Egy pályadíj, valamint a jutalomdíj 40—60 K lehet. A pályá-, valamint a jutalomdíj nagyságát 100 korona keretén belül évről-évre a teológiai intézet bizottsága állapítja meg; az tűzi ki szabad, legjobb belátásának és mindenkor a szükségnek megfelelően a pályatételeket a teológiai tudományok bármely szakából. A bírálatban azért, hogy növendékeinket közelebből is megismerje, óhajtja, hogy az illető szaktanáron kívül egyházunk mindenkori püspöke vagy főjegyzője részt vegyen.

Jutalomdíjul szintén a teológiai intézet bizottsága által évről-évre megállapítandó összeg adassék ki egy szorgalmas, szerény, jó magaviseletű, papi jellemű, magát ebben képező növendéknek.

Külföldi akadémiákon tanulás.

A XVI-ik százban Olasz- és Németország, a XVII-ikben és XVIII-ikban Hollandia, a XVIII-ban Hollandia, második felében Ausztria, a XIX-ik első felében Németország egyetemei és akadémiái voltak azok a forrástadó medencék, ahová az unitárius tanulók eljártak, hogy hazatérve új életet ébresszenek, új eszméket terjeszsenek intézetünkben és egyházainkban. A felsőbb oktatásnak ez az ága ma még nem áll kellő világításban előttünk, de reméljük, nem sok idő alatt tisztázni fogjuk, hogy jeles egyházi embereink hol és mennyi ideig folytatták tanulmányaikat. Ezúttal csak azokra mutatunk rá, a melyek a mai teológiai oktatásunk kiegészítőinek tekinthetők.

A XIX-ik század 50-es éveiben az idegen elnyomás elleni küzdelemben szerencsésen létrejött az angol unitáriusokkal való benső kapcsolat. A Kolozsvárt megtelepedett főúr Paget János közbenjárására és buzdítására az angolok nemcsak egyházunkon segítettek, hogy iskoláit megmenthesse, hanem gondoskodtak ifjaink felsőbb oktatása befejezéséről is, följajnlván a Britt és külföldi unitárius társulat segélyét egy ifjunak, aki teológiai tanulmányait a londoni Manchester Collegeban óhajtja folytatni. Egyelőre félszegélyt ígértek, de azután a Társulat segélyének megfelelő összeget felajánlott az Intézet. A Collegeba, még mielőtt a segély meglett volna, Németországból átmentek Ferencz József, Buzogány Áron és Marosi Gergely akadémiták, de az olasz háború kitérése miatt pár hónap múltán haza kellett jönniök. Az angol alapítványra elsőnek 1860-ban Simén Domokos ment föl s utána ezideig már 17-en, kik közül 16 ott töltött legalább 2 évet, de néhányan 3 évet is.

Az ösztöndijra az E. K. Tanács jelölte ki az alkalmasnak vélt ifjút a teológiát végzett vagy tanuló ifjak közül. Pályázat nem volt hirdetve, hanem a püspök vagy a tanárok javaslata alapján járt el az E. K. Tanács.

1881-ben az eljárás annyiban módosult, hogy a jelöltnek elmenése előtt vizsgát kellett tenni.

A vizsga tárgyát a Papn. Int. tanári kara jelöli ki. Azok, akik a Manchester College-ban, mely most Oxfordban van, legalább két évet tanulnak, s tanulmányaikról a bizonyítványt az E. K. Tanácsnak bemutatják, a mire kötelezve vannak, alkalmazhatók voltak a papnevelő intézetben tanároknak, sőt a gimnáziumban is a bölcselmi tanszakra.

Másik teológiai college (akadémia) Angliában, az „Unitárius Home Missionary College“ Manchester városban van. Ide is ösztöndíjra mehetnek a magyar unitárius teológusok. Az ösztöndíj élvezését 1906-ban Kiss Sándor kezdte meg. Azután élvezte Benczédi Pál. 1911-ben Sharpe Emilia kisasszony állandó alapítványt tett a nevezett manchesteri intézethez egy magyar unitárius papjelölt részére. Az ösztöndíj évi 170 font sterling (mintegy 2600 kor.)

Az amerikai Meadville School nevű teológiai intézet és a Harvard Egyetem teológiai fakultása is szívesen fogadja és segélyben is részesíti a magyar unitárius teológust.

Németországi egyetemre szóló alapítvány az *Ezerév emlék-alapja*, melyet a magyar millennium alkalmából gyűjtött Ferencz József püspök úr. Az alap tőkéje 1909-ben 10494 K volt s életbe léptetését az E. Főtanács 21—1909. jk. sz. alatt azzal határozza meg, hogy a kamal egyötöde a tőkéhez csatolandó, amíg eléri a 20.000 koronát. $\frac{4}{5}$ részéből két évenként segély adandó oly papjelöltnek, aki azért folyamodik s akit a Teol. Akadémia igazgató erre ajánl.

Ezt az alapítványt első ízben Zoltán Sándor, most homoródjánosfalvi lelkész élvezte.

A hittanhallgatók önképzése.

Az ifjuság önkéntes vállalkozása, munkára és önmivelésre szervezkedése az újabbkori paedagogiai fölfogás szerint elsőrendű jelentőséggel bír. Ezt az unitárius lelkészi pályára készülő ifjak annyira átérezték, hogy már 1847—48-ban, midőn az intézet megalakult, ők is azonnal önképzőkört szerveztek s ahhoz hűségesen ragaszkodtak még akkor is, a mikor 6—7 csekély számra apadt a hallgatók száma. Az unitárius teológusok önképzőkörének igen szép múltja van. E múlt részletes ismertetését mellőzhetjük, mivel a kör 50 éves fönnállása alkalmával önálló kis könyvben kiadta múltja leírását.*

Az ifjuság jóra való hajlandóságát mutatja, hogy magának alapot tudott gyűjteni és ma már szép és értékes kis könyvtára van. Becsületére válik az is, hogy alapítójának, Murányi Farkas Sándornak, a költeményeit kiadta.

* Kolozsvári unitárius Papnevelő Intézet *önképző körének története* a XIX-ik számban. 22 l. Irta : Barabás István.

A hazai protestáns teológiákkal több éven át élénk összeköttetést tartott fenn, az északamerikai meadville-i unitárius teológia ifjúságával is barátságos levelezést folytatott. Olvasóterme mutatja, hogy saját előljáróit és kitűnő férfait, a hazai jeleseket megbecsüli, mert olvasó helyiségét arcképekkel feldíszítette. A szavalás, szónoklás, bírálat, irodalmi munkálkodás különböző ágai mindig jó művelőkre találtak önképző körében. Kebli lapja először Egyházi Lap, most „Jövendő“ címen sok jó dolgot rejteget.

E sok irányú munkásság haszna a gyakorlati életpályán számtalanszor észlelhető.

Munkásságukat főhatóságilag jóváhagyott szabály szerint egy teológiai tanár védnöksége alatt folytatják.

(Vége)

Helyénvaló tanulságok.

— Felolvasás az Orsz. Középiszkolai Tanáregyesület kolozsvári körének 1915. évi közgyűlésén. —

Irta: **Dr. Kiss Ernő.**

Diadalmas fegyvereink még nem pihennek. De bár még forr a harcok vészes áradata, bár tart a gigászi küzdelem, bár omlik a drága ifjú vér, bár ott dobban utolsót sok ifjú kebel a támadások viharában, bár sajognak az anyák, az özvegyek, az árvák szivei: a háború még sem üli többé lelkünket mindent lenyűgző erejével, nem foglalja le a gondolkodásunkat hatalmas gyötrelmeivel. Mintha a próbát, az iszonyatos nagy próbát kiállottuk volna már és tűrésben és erőben, reményben és hitben megedzve nyugodtabban tudnánk már számot vetni magunkkal. A pusztulás és gyász és halál megrendítő hatalmát legyőzte a diadalmas élet a maga mindennapi követelményeivel, multba fogantozó törekvéseivel, jövőbe vetett reménységeivel. Ugy kell lenni, hogy az erő, mely fiaink izmait acélozza meg a lövőárcok mélységeiben és a hegységek magasságain, nyirkos hidegben és fagyasztó jegek között, feneketlen sárban és öles hóban, visszaáramlik legalább feleslegének néhány atomjával ide mi közénk és segít a békés munkálkodás kicsinyes és nagy, aprólékos és fontos mindennapiságainak elvégzésében.

Hogy nekünk, az iskola munkásainak, mennyi magunkkal való küzdelembe került, míg megtaláltuk azt a lelket, mely munkánkhoz okvetetlenül szükséges, nem akarom itt fejtegetni. Csak azt emelem ki, hogy mihelyt megindult a rendes munka, rögtön megindultak azok, az eseményekre irányuló megfigyelések is, melyek arra céloztak, hogy munkánkra nézve tanulságokat vonjanak le belőlük. Ez természetes is. Mert hiszen a mi munkánk a jövőre irányul. Minden lépésünkkel, minden mozdulatunkkal, minden szavunkkal a jövőt alakítjuk, fejlesztjük és építjük vagy rontjuk a gyermek lelkében. Nem hagyhatjuk tehát kiaknázatlanul az ilyen nagy világ-

kataklizmát, mint aminőt megértünk, anélkül, hogy önkénytelenül is ne keressünk, mit lehet, vagy mit érdemes, vagy mit kell megtanulnunk belőle, hogy nevelő munkánk hasznosabb, áldásosabb legyen.

És bőven termettek a tanulságok, olyanok, melyek a középiskola szellemét illetik, vagy melyek egyes tárgyakra vonatkoznak, olyanok, melyek általános pedagógiaiak, avagy részletes didaktikaiak, olyanok, amelyek gyökeres reformok vagy félénk tapogatózások, olyanok, melyek figyelmet érdemlő bölcsességek, vagy megmosolyogni való bolondgombák.

Korántsem akarom ez alkalommal a számukat növelni, még csak az sem a célom, hogy sorra vegyem őket. Csak ki akarok emelni közülök néhányat, melyek szerény felfogásom szerint érdemesek arra, hogy foglalkozzunk velük, a magunk tanító-nevelő eljárásának helyesebbé, jobbá tétele kedvéért is, általánosabb szempontból is. Ezeket a tanulságokat bátorkodtam helyénvalóknak nevezni.

Első helyre teszem, mint a háború egyik nagy tanulságát azt, hogy ez a mi sokszor leszólt, sokszor támadott középiskolánk, a mai nagy viharban olyannak bizonyult, hogy tisztelettel kell meghajolni előtte. „Ennek a sokat ócsárolt magyar középiskolának mégis csak valamelyes derekas nevelő munkát kellett végeznie a közelmúltban, hogy olyan megbízható, szilárd lelkű és acélos izmú nemzedék nőhetett fel, mint aminőknek a magyarság a háború véres mezején mutatkozott. Tartalékos tisztjeinknek és iskolázott egyéves önkénteseinknek olyan tisztelet jár ki, amilyennek lelkünk csak örülni tud.“ Ha egy közülünk való tanárember (*Raj Ferenc*, a budapesti VI. áll. főreál 1414—15. évi *Értesítőjében.*) állapítja is ezt meg ily határozottan, nem lehet nem idéznem — bár már egyszer idéztem is,¹ — szavait, mert a teljes igazság szól belőlük hozzánk. De ugyanezt hirdeti közoktatásügyünk egyik vezető szelleme, *Fináczy Ernő* is, a M. Paedagógiai Társaság 1915. okt. havi ülésén. (*Magy. Paedagógia* 1915. 9. 533.)

Nem elég azonban csak jól eső büszkeséggel elkönyvelnünk e tanulságot. Meg kell állapítanunk, hogy e középiskolának főpillérei nemzeti múltunk kultuszán, a keresztény, konzerváló erkölcsön és a klasszikus humánizmuson épülnek föl. Ezek azok, melyek

¹ Tanáregyesületi Közlöny 1915. 168.

fönntartják és csak e háromra támaszkodva tud megoldani nagy feladatokat. Nemcsak a mai világháború óriási erőmegfeszítései bizonyítják ezt a mai iskoláról, de ennek ugyane pillérek nyugvó elődjéről, a múlt század 30-as, 40-es éveinek középiskoláiról is ezt tanítja a történelem, mivel az volt az, mely az 1848—49-ki dicsőséges erőpróbára fölnevelte a férfiakat és az ifjakat.

A történet bizonyosságával támogatott mai tanulság kétszeresen becses. Mégis nem e főpilléreket érték-e a leghevesebben azok a támadások, melyek a nagy háborút megelőző években annyi fölényes elbizakodottsággal, oly nagy szavakkal, akkora szent meggyőződés sugalta türelmetlenséggel érték a középiskolát, hogy mi, szegény ideálokért lelkesülő filiszterek, szánkat se mertük kinyitni és félénken sarokba húzódva, remegve kértünk bocsánatot, amiért élni bátorkodunk még. Bonus, Gurlik, Pudor és a „nagy“ Ostwald a németeknél,¹ nálunk, — épp itt e körben — Ápáthy és a *minorum gentium* üres, de annál szajásabb falkája a szabadság, a haladás, a természettudományi elbizakodottság, a nemzetközi szolidaritás és az életre nevelés örve alatt a legvaskosabb materializmus nevében támadták az iskolát, szellemét és kivált a humanista tárgyakat, kiforgatni igyekeztek mivoltából a történelmet, multunk dicsőségének tanítóját és gúny tárgyává tették a hazaszeretetet. Támadásaik nem szüntek ma sem és bizonyára megújulnak még a béke napjaiban. De már nem bújunk el előlük s ha utcai lármájukban nem követjük is őket, lesz erónk és bátorságunk megvédelmezni a mai középiskolát.

De nehogy azt gondolja valaki, hogy most már azt hisszük, hogy ez a mai középiskola tökéletes. Érezzük és tudjuk fogyatkozásait, valljuk, hogy akad javítani való rajta; nem akarunk a múlt hagyományaiba burkolózni és mereven ellenszegülni minden haladásnak, minden reformnak. Tudjuk, hogy most van készülöben alapos reformja, vagyis inkább csak halljuk ezt. Mert tudni róla vajmi keveset tudunk. Ha nem egészében is, de a tanárság általában nincs tájékoztatva a készülö reformról. Roppant sajnós dolog ez, mert nemcsak bizonytalanságban vagyunk a reform alapjairól, s amit hallunk róla, mint pl. mostanában is a bécsi *Fremdenblatt*-ból, — hiszen az term észetes, hogy előbbre való egy bécsi riporter tájékoztatása, mint a magyar tanárságé, — az nem igen biztató; hanem

¹ V. ö. *Magyar Paedagógia*, 1915. 531—532.

úgy tűnik fel a dolog, mintha nekünk, az egyszerű munkásoknak, semmi szava sem lehetne hozzá. Igen helyes volt, hogy Egyesületünk legutóbbi (dec. 18.) igazgatósági ülése szóba hozta e dolgot, de félős, hogy azok „a bizonyos nehézségek“ továbbra is útját állják, hogy e reformtervezetet előbb is láthassuk, mintsem ránk parancsolják.

A háború másik helyén való tanulsága az, hogy kiábrándultunk több dédelgetett bálványunkból. Ilyen volt, hogy nagyon belevoltunk szerelmesedve a franciák kulturájába és szellemébe. Nehogy félreértessem. Magam is bámulom a francia műveltséget és hódolattal vagyok eltelve az iránt, amit e nép az irodalom, a tudományok és művészetek terén nagyot és szépet alkotott. De be kell látnunk, hogy sok olyat alkotott, aminek utánzása nem egy egészséges és élni akaró népnél való. Szellemének könnyedségével és dialektikájának retorikus csillogásával kápráztatott el bennünket; nagy eszméket dobott bele a világba, melyeket az emberi haladás és komoly, öntudatos, nemzeti fejlődés egyedül lehetséges alapjainak fogadtatott el. A német kultúra nem oly csillogó, de alaposabb; a német eszmék nem oly tündöklők, de hasznosabbak. Tanuljunk tehát a németektől alaposítást, meleg szívet, komolyságot, kitartást, lélekben és testben derekassá válást, s tanuljuk meg, hogy a szabadság, egyenlőség, testvériség csillogó nagy eszmék, de csak elgondolva; a valóságban, a rend és az igazság az, ami fenntart és éltet.

Kiábrándultunk az örök béke bálványából is. Én ugyan nem hittem benne eddig sem; de voltak ábrándozói, nagyok, tiszteletre méltók. Az iskola ajtai is megnyitáltak előtte s békenapot ültek évenként tanítványaink, már ahol ültek. A világháború megtanít rá, hogy nem a békére, a háborúra kell készülnünk, nem a háborúért magáért, hanem nemzeti létünk megszilárdításáért. A nevelésnek azért a férfias erényekre, a testben, lélekben való edzettségre kell törekednie. Így majd visszanyeri igazi nevelő értékét a tornázás, mely a sportok túltengő végzetességei felé kezdett útjából kitérni és minden ambícióját a labdarugásba helyezte. Így majd nem az emberi barbárság irtani való példái lesznek multunk nagy háborúi, hanem ősünk harci erényeinek és férfias elszántságának örök hirdetői.

E tanuláshoz szorosan kapcsolódik a harmadik: mivel a háború az ember összes, testi, érzelmi és erkölcsi erőinek teljes

kifejezését követeli, arra kell nevelnünk a gyermeket, hogy alkalmas legyen az erő kifejtésre. Itt már nem egyes tárgyakra, főként nem a tornázásra gondolva, hanem arra, hogy egész tanító és nevelő munkánkban követeljük meg a tanulótól, hogy komoly munkát végezzen. A testi erő fejlesztésére most már kellő gondot fordítunk. A tornázás rendes tárgya, az ugynevezett játékdélutánok rendszeresítésével elég idő is esik reá; komolyságán az utóbbi évek játékszenvedélye és a svédgimnasztika kísérletei csorbát ütöttek ugyan, de hihető, hogy a háború után mint katonás nevelés a katonás gyakorlatok behozatalával még nagyobb lendületet vesz. De amíg a testi erő fejlesztésére ilyen kellő mértékben gondoltunk, nem jutott eszünkbe, hogy a szellemi erőket is mind nagyobb és nagyobb feladatok elé állítsuk, kitartóbb munkára fokozzuk a figyelmet, lehetősen megedzük az emlékezetet, elmélyítsük az értelmet, szóval, hogy komoly munkával, vagy helyesebben az iskolai munka komolyságával fejlesszük. S történt mindez azért, mert ajkunkon szívünk legszebb érzelme, a szeretet, jelszóvá lett, pusztán jelszóvá. A jelszó természete azt követeli, hogy ne igaz értelem és jelentősége szerint értsük a szót, hanem úgy vegyük, ahogyan leg-tetszetősebb. A szeretet mint jelszó nem is azt jelenti most már, hogy igyekezzünk a gyermeket jövő életpályájára úgy előkészíteni, hogy felszerelve minden hasznos ismerettel, megedzve testi, szellemi és erkölcsi erejében bátran és bizton induljon útjának, útja akadályainak; hanem azt jelenti, hogy a gyermek jelenében hárítsunk el minden fáradságot, óvjuk minden erőfeszítéstől, vagyis minden munkától, mert nem erőfeszítés-e a legkisebb munka is, igyekezzünk megkönnyíteni minden feladatát, tegyük játékká előtte a tanulást és kellemes szórakozássá azt, ami komoly kötelesség. Ez a szeretet mulatóhellyé teszi az iskolát, játékká súlyosítja a tanítás-nevelés munkáját. Ez nem szeretet, hanem bűn, vagy legalább is visszája annak a szeretetnek, melyel a tanítónak el kell telnie: szeretetnek hivatása, munkája, tárgya iránt, szeretetnek a gyermek iránt, telve féltő gonddal minden lépte, telve aggodalommal jövője iránt, telve erős akaratval, hogy e jövő sejtett küzdelmeire minél edzettebbé tegye. Ez a szeretet nem játékos, de komoly, nem elnéző, de követelő, nem kényeztető, de célt tekintő, nem érzelő, de megértő, nem az ajkon forog örökké, de a szívből árad ki, nem szabadjára hagyja az akaratot, de irányítja, nem játékot játszik, de munkát követel. Ez a szeretet az, mely tudja feladatát és nem irtózik elérésének eszközeitől sem.

Ez a szeretet, az igazi és nemcsak színe az igazinak, kell a mi munkánkhoz, mert csak ezzel oldhatjuk meg a nevelés nagy feladatát, melyre e rettenetes háború olyan élesen rá világított: tanulással megmivelt, tudással fölszerelt értelem, gyakorlott és nem tétovázó emlékezet, nemesen érző és helyes magaszeretetből kisarjadt altruizmussal ékes lélek, a kötelességnek mindennél többre becsülése, a tekintély tisztelete. E feladat elérésére az egyetlen eszköz a komoly munkára szoktatás, ennek pedig egyedüli helyes módja az *educatio strenua*.

Szinte idegenül hangzik e szó, oly keveset emlegettük egy idő óta, annyira elszoktunk tőle. Én sem kívánom, hogy a régi szóval régi fogalmát is felújítsuk. Sohasem volt helyes a tanulónak rabszolgákká süllyesztése, tulságos elcsigázása, vasfegyelem alá fogása, még túlterhelése sem. De, — hogy egy igen közönséges példát hozzak fel, — az sem lehet helyes, hogyha 5 sor latin szövegnek könyv nélkül való megtanulása ellen már szót emelni mernek a tanulók, — mikor mi annak idején, — fájdalom már régecskén, — átlag 20—25 sorral birkóztunk meg óráról órára. Vagy nem tapasztalhatta-e már egyikünk, másikunk, hogy a három részletben föladott *Szózatot* még a negyedik órán is fele osztály nem tudta? Pedig a gyermek, nagy átlagában, szeret tanulni, vágyik a foglalatosság után, — de hát játszva tanítjuk oly szép eredménnyel, hogy lassanként V—VI. osztályos korára teljesen elszokik a munkától, s ha ilyenkor, kivált ha új tanár kerül hozzájuk, komoly munkát követelnek tőlük, lázonganak, elkeserednek és — szeretet után kiabálnak!

Komoly munka tanár és tanuló részéről, ez az *educatio strenua* mivolta.

Dicselkedve emeltem ki az imént, hogy a világháború igazolta a középiskolát. A most mondottak után is állok mellette, ha ellenmondás látszik is a két állítás között Mert az első állítás a középiskola egész rendszerére vonatkozott általánosságban, a mostani megállapítás pedig, ha lényegét érint is, inkább a nevelő és tanító munkára vonatkozik. És lennének-e árnyak a fényes képen, mint ahogy most vannak, s nem a mi fiainkat emelné-e a hír, a dicsőség legmagasabb polcára, mint ahogy most a németeket állítja oda, ha nálunk is, mint náluk, nem játszva, hanem komoly kötelességtudással végeztük volna hivatásunkat. Ezért én, megvallom, ezt a tanulást a legfontosabbnak tartom, s örömmel állapítom

meg, hogy mások is fölismerték és kifejezték ennek fontosságát. Így különösen *Stuhlmann* Patrik dr. igen sok eszmét megpendítő, tanulságos értekezésében (*Kassai prem. főgimn. Értesítője* 1914/15.); de sajtóságos, hogy mégis mily kevesen mertek rámutatni azok közül, akik az *Értesítők* tanúsága szerint értekezésekben, vagy alkalmi beszédekben egyébként oly elmélyedő gonddal igyekeztek a háború nevelő hatását fejtegetni.

Végezetül még egy tanulságra akarok röviden rámutatni. Számtalanszor olvashattuk még egyszerű riportokban is, hogy a német katona tudja, miért harcol és hogy öntudatosan teljesíti minden kötelességét. Ugyancsak számtalanszor megállapították azt is, hogy az egész német nép a front mögött is fenntartás nélkül teljesíti kötelességét.

Katonáinkról most ne beszéljünk; de vessük tekintetünket saját magunkra, az itthonmaradottakra és tegyük föl a kérdést: teljesíti-e itthon mindenki kötelességét. Nem felelek e kérdésre, hiszen mindnyájan tudjuk, mit kellene reá felelnem.

Miért van e nagy különbség a két nép között? Sok mindefféle okból bizonyára, de e sok mindefféle ok legnagyobb részt okozata annak a fő oknak, hogy nem vagyunk ránevelve az állampolgári kötelességekre.

Az állampolgári nevelés eszméje a németeknél jóval a háború előtt érlelődni kezdett; nálunk is esett szó róla, de csak elvétve. A háború megérlelte a gondolatot és szinte kötelezően állította eléink, hogy megtanítsuk tanulóinkat azokra a jogokra és kötelességekre, melyek az államot illetik és azon jogok gyakorlására és azon kötelességek teljesítésére, melyeket neki, mint állampolgárnak gyakorolnia és teljesítenie kell.

Messze vinne, ha mindezt bővebben fejtegetném; elégnék tartom felhívni a figyelmet Miklóssy István tanulmányaira (*Magy. Középiskola* 1914. évf.) s utalni *Friml* Aladár dr. összefoglaló értekezésére a budapesti VIII. ker. áll. főgimn. 1914/15. évi *Értesítőjében*. Mivel azonban az eszme igen fontos, bátorkodom rámutatni arra, hogy mielőtt azon döntenének, új, önálló tárgyként illesszék-e bele a középiskola tárgyai közé az állampolgári nevelést, vagy mielőtt magasabb rendület intézkedne tanításáról, — már most, nyomban, be lehet vinni iskoláink tárgyai közé és különösen a történelem és földrajz tanárai igen sok alkalmat találhatnak ez ismeretek közlésére.

A történelem tanára a IV. és a VII. osztályokban talál jó alkalmat az állampolgári nevelésre. A IV.-ben befejezi hazánk történetét, melylyel, ha kissé siet, az év végén csaknem egy hónapot nyerhet arra, hogy az állampolgári jogokat és kötelességeket megismertesse és a tanulók tudatába vigye. A VII. osztályban az új kor történetének tanítása nyújthat alkalmat, hogy a legujabb idők történetének vázolása közben a mai nagy háború okait kifejtsé és nyomatékosan rátérjen az állampolgári jogokra és kötelességekre.

A földrajz körében kissé bajosabb a dolog, főként azért, mivel a három legalsóbb osztályban nyújt csak alkalmat. De itt az egyes helyekhez fűződő történelmi emlékek fölhasználása mutatkozik helyesnek, ha nem rendszeres, de példák útján való tanításra. Egyébként a földrajz tanításának reformja a háború tanuságai után bizonyosan reform alá kerül ismét és már fölhangzott a törekvés, amint a *Közlöny* legutóbbi számának egy rövidke tudósítása jelzi, hogy a reform úgy történjék, hogy a földrajz tanítása az állampolgári nevelés szolgálatába is állíttassék.

A háború soknemű tanulságai közül ezeket bátorkodtam emlékezetembe idézni, mint helyénvalókat. Az első tanulság, hogy mégsem olyan rossz a mi középiskolánk, mint hirdették, örömmel tölthet el; a második és harmadik eszmélkedésre és hivatásunk komoly felfogására serkenthet; az utolsó új, gyakorlati feladatot tűz elénk, melynek fontossága megéri a fáradságot, melyet társaink közül a hivatottak reá fordítanak.*

* Ennek az élénk tollal és jól látó szemekkel megirt kis értcekezésnek vezető gondolataival egyetértünk. De nem tehetjük, hogy meg ne jegyezzük, hogy az *educatio strenua* és a szeretet nem zárják ki egymást. Minden nevelő eljárásnak legfőbb elve és parancsa a szeretet, persze, nem az, melyet a felolvasó jogosan perhorreszkál, hanem az az apai szigorral és jósággal párosult szeretet, mely előtt mindig a tanuló és nem a tantárgy érdeke áll előtérben. (Szerk.)

Iratlan és írott törvények.

Irta: **Dr. Tóth György.**

Az ember gondolatvilágát a nagy mindenségről alkotott fogalmak töltötték be mindig és a fokozott életküzdelmek dacára ma is egész lelki világunkat a megismerés gondolata tartja fogva. Az ősember gondolat-csirája és a mai fejlődésig való jutásban előállott gondolatok mind arra irányulnak, hogy feleletet kapjunk a világegyetemről. Az ősember gondolata a legközvetlenebb észlelésekre kereste a feleletet ugyan, de ebben a keresésben a nagy ismeretlenség végső titkának a keresése rejlett.

A tudományok igazságaiban kapott feleletek által mi mennyivel jutottunk közelebb a megismerésben? Vajmi kevéssel! Gondolataink, kifejezési képességeink megszaparodtak, de tudásunk a nagy kérdésre nézve nem végső igazság.

A természetről való fogalmunk rendkívül szűk maradt s a mindenséget még főbb körvonalalaiban sem tudjuk áttekinteni, nemhogy az összes tünemények valamiféle *alapformáját és abszolút ősforrását megismerhetnők.*¹

Épen ezért a tulhajtott természettudományias gondolkodást mélyebben vizsgálva, arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy az ember szellemi funkciója ezt az irányt tulbecsülte. A természettudomány sokkal több meglepetéssel szolgált, mint elfogadható igazsággal.

A természeti tüneményeket a tudomány megmagyarázza ugyan, de mindig az észleletek alapján. Az észleletek formulázva adják a természeti törvényt, de az ember által konstruált törvényt. Nem a természet abszolút igazságát ismerjük meg a természeti törvényekben, hanem relatív ismereteinket formulázzuk úgy, mintha örök törvény volna. Pedig ha észlelő képességeink megváltoznak, vajjon nem fog-e megváltozni a megkonstruált természeti törvényre vonatkozó felfogásunk is?

¹ Pauler Ákos: Az ismeretelméleti kategóriák problémája 1904.

Avagy az is lehet, „hogy csak térbeli helyzetünknel fogva, vagyis földünkről tekintve, látszik okszerűnek valamely kapcsolat, s így az, amit mi okkapcsolatnak nevezünk, csak véletlenül látszik ilyennek.“² A nagy mindenséget átfogó biztos fogalmunk tehát csak egy és ugyanaz lehet: a minden létezőnek *végső oka*. Ezt a természettudás nevezheti erőnek, vagy nevezhetjük bárminek: a állások által hirdetett Isten fogalma uralkodik a nagy mindenség felett.³

A filozófia céljánál fogva a megismerés problémáját viszi folyton előbbre: az ismeretelméleteket rendszerbe foglalja, hogy gondolkozásunkat relativ nyugvó pontokhoz juttassa.

Kitűzött céloomhoz képest ezekre csak reá akartam mutatni, hogy kapcsolatba hozzam a természet törvényeiről való fogalmunkat az emberi társadalom törvényeiről való fogalmunkkal: az isteni törvényeket az emberi törvényekkel.

A világegyetem rendszerében földünkön ismerjük az embert, de mit tudunk jövetelének, rendeltetésének céljáról? Alig valamit!

Mi a biztos tudásunk arról, hogy valójában mi hozta létre a társadalmakat és az államokat? Semmi! Az államélet kialakulása elméletileg ép oly problematikus a maga kicsinységében, mint a világegyetem kialakulása a maga teljességében.

Az emberi társadalmak fejlődését irányító törvények ép oly relativek, mint a természeti törvények.

Az emberi társadalom törvényei ama tüneményekhez viszonyulva keletkeznek, amelyek az egyének által létesített folyamatokban és változásokban jutnak kifejezésre.

Pauler szerint: *a socialitás a valóságban az egyének között, azok lelkületében lejátszódó folyamatok s ezekből folyó cselekvések, vagyis változások összesége.*

Ebből helyesen állítja fel azt a további tételét is, hogy a társadalmi tünemények páratlanok a maguk nemében, — eltekintve a nagyobb társadalmi tüneményektől — egyszer történnek és soha többé nem ismétlődnek.

² Pauler 102. 1.

³ Ami létezik, az hat és viszont ami hat, eo ipso létezik. Hogy mit tartanak az egyes gondolkodók *igazán létezőnek*, ens realissimumnak: az entelecheiát, az *istenséget*, a monast, az absolutumot, az Ént, vagy az energiát, ezt a végső öntevékenységet más-más ontologiai mozzanatoknak fogják tulajdonítani, de hogy „omne ens est unum“, ebben nem lehet eltérés közöttük. Pauler: A logikai alapelvek elmélete 1911.

A társadalom folyamatos fejlődésének jelenségeként: a művelődés erre mutat a kulturkörök eltérő voltában. Minden kulturkör más törvények hatása alatt áll, mert más a tünemény.

Hogy mi a társadalmi törvény, az a mindenkori társadalom külső megnyilvánulása által adódik. Ezért ujabban a kodex-törvényre is azt az elméleti álláspontot alkalmazzák, hogy már keletkezése pillanatában az elmúlt események hatásaként jelentkezik s nem a jövőnek előre megszabott regulájaként. A jövőben csak azért lesznek alkalmazhatók, mert a létrehozó tünemények a társadalomban nem enyésznek oly gyorsan el. És viszont a társadalmi tünemények gyorsabb változásai a társadalmi törvények gyors tempóju elavulására vezetnek. A társadalmi tünemények néha oly gyorsan tolódnak egymás után, hogy a regulák hajlékonysága sem bírja ki az új irányok alakító hatását. Ennél a pontnál a figyelmet arra kell irányítanunk, hogy minden társadalom kezdetben lassan fejlődő s ezért az ily társadalom törvényei is hosszú életűek.⁴

Ezeknek a törvényeknek a ható ereje ezért oly nagy, mert azok a társadalom minden rétegét áthatják s generációról generációra szokásként, az ember második természeteként szállnak át.

Ebben rejlik a vallási törvények ható ereje! Ezért hirdetem, hogy a parancsolatban rejlő erő ma is hatékonyabb tényező a társadalmi rendfenntartására, mint a szigorú törvényeknek egész sorozata.⁵

A vallások, épen nyilvános gyakorlásuk által, a társadalmi törvények conserválására sajátos módon keletkezett intézmények. És látjuk is, hogy a vallások társadalom-irányító szerepe oly korokkal esik egybe, amikor a társadalmi törvény vagy más törvények mellett a legfőbb szabályok a szokásokban jutnak kifejezésre.⁶

⁴ A természeti törvények igazságának ereje is épen erre a hosszú időn át való észlelésre vezethető vissza.

⁵ Erre a lelkészek figyelmét különösen felhívjuk, hogy a vallási és világi törvények hatékonyságát ebből a szempontból vizsgálva, meggyőződéssel hirdethessék a lelki élet fejlesztésének szükségességét. A háború alatt elkövetett visszaélések az erkölcsi törvények meglazulásával és a világi törvények hatályosságának kisebb voltával magyarázhatók!

⁶ A reformatió előtt a nép a biblia tanításait csak a vallásos gyakorlatok folytán élte.

A jognak valóságos művészté váló fejlődése dacára a római birodalomban a *szokás* és *erkölcs* (mos, mores) még egybefoglalt fogalom.

Csak a középeurópai kultúrában válik el az erkölcs a szokástól és csak itt lett a szokás a külső magaviselet szabályozója.

Az ember lelki életének szabályozója: *az erkölcs, a vallási és világi törvények tartalma maradt*. Minél erősebb a vallási élet hatása, annál kevesebb a világi törvények erkölcsi tartalma. Minél inkább gyöngül a vallásos élet hatása, annál többet kell, hogy felöleljen az erkölcsből a világi törvényhozás.

Ilyen nézőpont mellett is áll, hogy a társadalmi életviszonyokat szabályozó szokás, bár a legkezdetlegesebb társadalomnak a törvénye, azonban a társulás nem fejlődhetik oly nagygyá, hogy a jogi tartalommal bíró szokás kivesszen.⁷ A szokás követése a szükségérzet folyománya.

⁷ Biró Lajos Ujguinea, Melánézia és Polinézia szigetek természeti népcéit ekként ismerteti: „ámbar már meglepedett földmivelő népek, de iparuk, kereskedelmük nincs, a pénzérték náluk ismeretlen fogalom, a tudományak nyoma sincs, az állami berendezéseknek csak elemei vannak meg, közigazgatásnak, jogvédelemnek, törvénynek és végrehajtó szerveinek, politikai és vallás-erkölcsi felelőségnek, sőt jóformán még vallásnak is alig találjuk félreismertetlen nyomait.“

„Szellemi tekintetben a pápuák körülbelül ugyanolyan életet élnek, mint földrésznünkön akárhol, egy világtól elzárt, irástudatlan falu lakossága.“

A vidék lakóira kiható ünnep a *balum*, azonban arra van hivatva, hogy fegyelmezze a pápuákat erkölcsükben, egymásközt és politikáinak nevezhető viszonyaikban. Ennek tartalma alatt szünetelnie kell minden háborúságnak, civakodásnak s még az egyes emberek haragjának is.

Ime! a pápuák közt megtalálhatni azt, ami a középkorban a: *Treuga dei*.

A „bálum“ e szerint intézményi jelleggel bír és benne már a jogélet csiráját fölismerhetjük, mert ha körülbelül csak tizesztendőnként ismétlődik is (és esztendeig tart), ezalatt az ünnepség alatt még az egyes emberek haragjának is szünetelnie kell. Pedig az érdekösszeütkezés nem épen ritkák. Lehet is rá ok. „Némely község, bár a tengerparton lakik, nem halászhat, sőt még a főzéshez való tengervizet is úgy kell vennie(?) a másik falutól. Hajóépítési és hajózási joga nincs minden községnek, vagy minden családnak s ebbeli jogaitak féltékenyen őrzik.“

Ezeket a népeket a jogtudomány szempontjából oly megfigyelés alá kellek venni, mint azt a biológusok vizsgálódásaik körében általában teszik. A fokról fokra való haladás közvetlen tapasztalaton való ismerete érdekes adatokat szolgáltatna a jog keletkezése körüli évszázados vitához. (Term. K. 1907. 458. f.)

A fejlődés magasabb fokán azonban már oly orgánumokkal találkozunk, amelyeknek egyenesen az a feladatuk, hogy az életviszonyokat megfigyelve előre megállapítsák ama szabályokat, amelyhez a polgároknak alkalmazkodniok kell.

Ez a törvényhozó. Hogy ki a törvényhozó, azt mindig az alkotmányjog határozza meg.

A fejlődés folyamán a szokás és törvény tehát egymás mellé kerülnek és kétségtelen, hogy a szokás és törvény közötti viszony semmi egyéb, mint a jogszabályt kifejezésre juttató tényezők: a jogérzetet kielégítő szokást követő népesség és a törvényhozó hatalom egymáshoz való viszonya.

Minél erősebb a nép a jogszabályt tartalmazó szokás képzésére, annál kevesebb fe'adat hárul e tekintetben a törvényhozóra.⁸

A szokásjog képzésére csak az erős erkölcsi érzékkel bíró tömegek lévén képesek, ahol az önkéntes, külső kényszer nélküli engedelmesség egyformán gyakorolt erénynek nem mondható, ott az erkölcs veszendőben van.

Minél inkább lazulnak az erkölcsök, annál inkább szorulnak háttérbe a szokás és a vallás. A társadalmi törvényhozás az erkölcs által telített egyházi életből a hatalmi tényezőkre berendezkedett társadalmi intézményekre megy át.

Az egyház igazgatásában is a patriarkalis rendszert az írott regulák rendszere váltja fel.

Az állam és vallási szervezetek egymást írott szabályok létesítése által támogatják, hogy a kikényszerítésre biztos alapokat teremtsenek. Ez a jelenség minden egyházi szervezetben felismerhető ma.⁹

Ily szempontból egészen természetesnek találjuk, hogy az unitárius egyház kebelében is újabb és újabb kísérletek történnek, hogy az egyház igazgatására vonatkozó törvények *incorporáltassanak*. A rendszeres törvénykönyveket ugyanis az egyházak sem nélkülözhetik. Az egyháztagok a fejlődő államélet polgáraiként megszabják, hogy mindennapi dolgaikat írott törvényekhez szabják s ezt a szabályozást az egyház keretében is igénylik, mihelyt a saját érdekökből szükségök van rá.

⁸ Dr. Tóth György: A döntvényjog. 1909.

⁹ A magyarországi református egyház 1904. évben a II. országos zsinaton létesítette az incorporált egyházi törvényt. Az erdélyi kerület 1907. VIII. 1-vel léptette életbe az alkotmány által biztosított eltérésekkel!

Az unitárius egyház belső fejlődésének utolsó évtizedeit vizsgálva, önként tárulnak fel azok a jelenségek, amelyek a patriarchalis egyházkormányzást akarva, nem akarva az irott regulák rendszere szerinti kormányzás felé kényszerítik.

Az egyházi törvények compilatioja helyesen incorporatioja ma már annyira közszükséglet, hogy a kodifikálás halogatását egyházigazgatási szempontból nemcsak hátrányosnak, hanem egyenesen veszélyesnek tekintem. Az E. K. Tanácsnak és a Főtanácsnak az egyházi törvények kiadására vonatkozó határozatait — nézetem szerint — halaszthatatlanul mielőbb végre kell hajtani.

A törvények kiadásának rendszerére vonatkozó véleményemet szintén kifejtendőnek találom.

Az egyházi jog irodalma egyházunkban teljesen parlagon hever. Utolsó egyházi jogi írónk, Mikó Lőrinc munkája csak kéziratban forog közkézben, de ez is egészen elavult.¹⁰ Azóta a teológiának az egyházi jog művelésére hivatott tanára nem volt és a világi jogászok közül sem akadt, aki az unitárius egyházi jog rendszeres művelésére szánta volna magát.

Más egyházakban az írók — eltekintve a honoráriumtól — vevőközönségre is számíthatnak, de mi oly kevesen vagyunk, akik az egyházi jog iránt érdeklődhetnénk, hogy a magánvállalkozástól sikert alig remélhetünk. Eddig semmi jelét nem láttuk annak, hogy újabb időben fejlődött volna-e egyáltalán nálunk a kérdés helyes megoldására hivatott egyházi jogászsunk.

Épen ezért úgy találom, hogy az egyháznak minden meglevő anyagot föl kell használnia, hogy a nyilvánosság részére alkalmas formában jelenttesse meg az unitárius egyházi törvényeket.

Okvetetlenül szükséges gondoskodni arról, hogy a törvények a magánvállalkozás körébe vágó jegyzetézést is felöleljék.

Azokra való tekintettel, akik egyházi törvényeinket lapozgatni akarják, szükséges még némi jogtörténeti visszapillantást is nyújtani, mert a nagyközönségnek nincs módjában egyházunk törvényeivel más módon megismerkedni.¹¹

Nem utolsó helyre teendő az sem, hogy az *unitárius teológiai*

¹⁰ Az örökösök ama szándéka (1874), hogy a kézirat kiadassék, soha sem vált valóra. L. Keresztény Magvető 1910. I. füzet.

¹¹ Erre Mikler Károly is reá mutat Magyar Evangélikus Egyházi jog c. munkájában.

akadémián a tételes egyházjog szerves összefüggésben nélkül eredménynyel nem is tanítható. Egy ily irányú munka teljesen hiányzik!

Ezek egy egyház szervezetében oly nagyfontosságú körülmények és oly súlyos hiányok, hogy ezeket megfeszített erővel is minél előbb pótolni kell.

A magam részéről nem tartózkodom annak hirdetésétől, hogy *ebbe a munkába be kell vonni az egyházigazgatás hivatott vidéki szerveit: az espereseket!*¹²

Ily módon a jelzett magasabb szempontok — szerény nézetem szerint — könnyen megvalósíthatók, csak a jogosulatlan egyéni érdekeket háttérbe kell szorítani.

a) A már 10 éve kinyomatott szervezeti törvényünk *újabb kiadásához* elsőrangú Bevezetés lenne Fekete Gábor táblai elnök által „Az Unitárius vallás szabadságának alkotmányos biztosítékai“ címen megírt klasszikus monografiája. (L. Unitárius vallás D. F. korában.)

E tanulmány nélkül szervezeti törvényünk csak egyszerű váz, minden lélek nélkül.

A szervezeti törvény egyes fejezeteihez is könnyű volna értékes jegyzeteket tenni.

Pld. az egyházi tanácsosok számának meghatározásánál ugyan csak Fekete G. tömör jogtörténeti visszapillantására utalok.

A Keresztény Magvető jogtörténeti tanulmányai is értékesíthetők volnának minden nagyobb fáradság nélkül.

b) A belső emberek választására vonatkozó törvény eleibe szintén beválna az a tanulmány, amelyet „Unitárius Egyházi Törvények a Papválasztásról“ címen szerző tett közzé.

c) A fegyelmi törvény-tervezet kiadása alkalmával bevezetésül föl lehetne használni az „általános indokolást“ s az egyes fejezeteknél a részleges indokolást.

Ugyanigy kellene eljárni más törvényeinknél is. Ily célra fölhasználható volna a Keresztény Magvető 1906. évi 6. számában megjelent alapvető tanulmányom is. (Az unitárius egyházjog alap-törvényei.)

¹² Az egyházi törvények alkalmazásánál tapasztalt hiányokat az esperesek ismerik legjobban és ők tudnák a helyes utalásokat is a leggondosabban elvégezni. Az E. K. Tanácsi és más határozatok bedolgozása is osztott munkával pontosabban volna végrehajtható.

Egyházjogunk megismertetése szempontjából is országos jelentőségű lépést teszünk ezzel.

Financiális szempontból a jelen nem igen kedvez, de én úgy vélem, hogyha másképp nem, akkor *a főtanácsi jegyzőkönyvek* költségeivel is meglehetne valósítani.

A főtanácsi jegyzőkönyvek pár éven át *összevont* tartalommal volnának nyomathatók s az egyes törvények kinyomatás után hozzá volnának melléklendők (tehát nem bele nyomtatandók.)

A megoldás *egyszerűen nyomda-technika volna s a költséggel egyszerre két célt valósítanánk meg.*

A nyomda-ipar ismerete mellett ez a megoldás nagyon egyszerű anélkül, hogy a főtanácsi jkv. hitelessége csökkenne.

Az ekként megszerkesztendő egyházi törvények kiadásának elvi akadály a hitelesség kérdése. Ámde, amiként a különböző könyvek jóváhagyása által az Egyház a benne foglalt tanításokat magáévá teszi, épúgy egy bizottság átvizsgálása alapján *hitelességgel* felruházhatja az egyházi emberek közreműködésével létesült gyűjteményt is. Ez már tisztán bizalmi és kiviteli kérdés.

De példára is utalok. Az erdélyrészi ágostai evangélikus egyház — talán a mi helyzetünkhöz hasonló körülmények között — az egyházi törvények *hivatalos kiadását jegyzetekkel látta el és úgy bocsátotta a nagy nyilvánosság elé.*¹³

Gondolatom szerint azonban a kifejtett álláspontok sulyosabban kell, hogy a megfontolás serpenyőjébe essenek, semhogy példák után kellene indulnunk. Mi, a vallásban a haladás képviselői, nem maradhatunk hátra az egyházigazgatás korszerű szabályozásában. Nem szabad felednünk, hogy: Organisation ist Leben. Wo keine ordentliche Organisation, dort ist kein ordentliches Leben!

A természet harmoniája szemünk előtt a törvényszerűség nagyszerűsége által oly bámulatra méltó. Az Isteni törvény rendje a legfenségesebb gondolat megvalósulása. A rend!

Váltsuk valóra mi is kicsiny egyházunkban a mikrokozmosi rendjének példászerűségét, hogy minden haladjon a törvényszerű pályán. Az emberi törvény megalkotásában törekedjünk arra, hogy

¹³ Lásd a magyar nyelvű kiadást. Nagyszében 1902. Michelis Ferenc könyvkereskedő bizományában. Az országos törvények között Werbőczy híres Hármaskönyve, az Approbaták, a Compilatak mind alkalmazható példákul hozhatók fel.

hosszú időre adjuk meg az erkölcsi élet által telített regulákat, hogy az idő folyamán a törvény erejében vetett hit és törvénytisztelet bennünk nagyra nőhessen.¹⁴

Hasson át az a gondolat, hogy az isteni és emberi, az iratlan és irott törvények harmoniája: a földi élet paradicsoma!

¹⁴ A törvény incorporatiojának kivételéhez szükségesnek mutatkozik az idézési törvény (lex citationis) elkészítése is. Az egyház érvényben levő törvényei: I., II., III. stb. cikkeik sorozatában összeállítandók, hogy a hivatkozások szabatosan történhessenek. Ezt a gondolatot a mostani viszonyokra is megvalósítandónak tartottam már régen. A gondolatot megvalósítás céljából a theologia egyik tanárával közöltem is. Semmi jelét nem láttam annak, hogy gondolatomat elfogadta volna.

IRODALOM.

Az objektív idealizmus. Irta és a M. Tud. Akadémia közülésén 1915. május 9-én felolvasta Prohászka Ottokár (Olcsó Könyvtár).

Prohászka Ottokárnak, a szépszavú székesfehérvári püspöknek ezen legfrissebb munkája is megkap bennünket gondolatainak mélységével és szinpompás nyelvének lebilincselő varázsával. Ez a kis munka újabb bizonyíték arra, hogy Prohászkaiban a nyelvnek művésze egyesül a vérbeli filozófus komolyságával és rendszerességével. Mint valami tiszta, üdítő oázis, úgy hat ránk Prohászkaiban nagyon emelkedett, vallási- és erkölcsi alapokon nyugvó világszemlélete.

A felolvasás gondolatmenetét a következőkben ismertetjük:

A kultura bizonyos optimizmusra nevel bennünket s most, amidőn a háború furiai száguldanak végig a világon s az „öntudat alatti mélységből“ kitört az ősi barbárság, szkepszis vesz erőt a lelkeken. Szükségessé vált az eszményeknek s azok tartalmának revíziója. Milyen sphaerába kapcsoljuk eszményeinket? „Vajjon kizárólagosan anyagba, természettudományokba s termelésbe-e (ez a racionalizmus és történelmi materializmus álláspontja), vagy szubjektív eszményekbe s ideológiákba-e (ezen az állásponton van a szubjektív idealizmus), vagy pedig az ideáloknak megfelelő, bár általunk tüzetes és sajátlagos fogalmakkal ki nem meríthető valóságba.“ Ez utóbbit teszi az objektív idealizmus, minden, a szellemi világba s Istenbe vetett hit. Az életnek ne csak fizikai és fiziológiai, ne csak gazdasági és politikai, hanem etikai és vallási jelentést is adjunk. Szerzőnk útal a szellemi világ sajátos valóságára. Vajjon ez a szellemi világ tisztára csak ideológia s csinált eszményiség-e? Kant filozófiája szubjektív idealizmus, szerinte az eszmények csak absztrakciók, szubjektív jellegűek s minket egy felsőbb világgal nem hoznak kapcsolatba. Az eszményeknél azt kell kérdeznünk, hogy mi a tárgyuk. Az eszménynek nem lehet más igazolása, mint éppen az ő objektív tartalma vagyis az, hogy valóságra támaszkodik. Éppen itt van a szubjektív idealizmus gyengéje. Csak fölöttünk álló, a nálunk jobb s magasabb valóság adhat értéket s erőt az eszményekbe. Ha az eszményeket csak kategóriáknak, csak vetületeknek — saját én-ünk vetületeinek —

tartjuk, hogyan emelkedjünk fel rajtuk s hova emelkedjünk fel általuk? A szubjektív idealizmus elégtelensége kirívó az etikában. Ha az etikai ideálok csak reflexek, absztrakt fogalmak, akkor nem állhatnak felettünk, hisz fölünk vannak. Nem lehet az eszményeket kellőképpen társadalmi, a család, faj, nemzet, a haza és emberiség iránt való kötelességeinkből kimagyarázni, mert az ember etikai igényeit s etikai tartalmát csak az individuum öntudatában külön jelentkező s a tömegtől független eszménység fejezi ki. Az etika nem szociális, hanem szuperindividuais, matematikai érték.

Azután áttér illusztris szerzőnk a racionalizmus és a tört. materializmus álláspontjának jellemzésére. Tévedés azt hinni, hogy mindent meg lehet természettudományosan érteni vagy tán még matematikai kifejezésre is hozni. Az ilyen filozófia elfelejti, hogy a biológiai folyamatok fölött bennünk „eszménytllató, törvényt megérző, istenképet fogalmazó szükségletek s ösztönök érvényesülnek, melyek reális, ható erők s nem hideg tükröződések s éppen azért reális, de felsőbb valóságokkal való kapcsolódásokra utalnak“. Nem elégti ki a lelket a tört. materializmus magyarázata sem, mellyel az egész szellemi világot a termelés epiphaenononjának mondja. Ezen felfogás szerint a belső világ, az öntudat igényei s értékei csak légies, szellős szuperskonstrukciói a kézimunkának. Az ilyen felfogás erőszak a kedély s a végtelenbe s a misztikumba orientált lélek legmélyebb ösztönei ellen.

Ezen tulzásokkal szemben állanak az objektív idealizmus képviselői. Szerző ideszámítja Eucken Rudolfot, Hammacher Emilt, de általában mindazokat a bölcseleket, kiknek „az emberi öntudat a legnagyobb valóság, kik abban új világot látnak, mely úgy hajt ki a nyers természetből, mint a virág a földből s amellyel úgy kell számolnunk, mint magasabbrendű s új értékeket állító nagy ténnyel“. Látjuk ugyanis, hogy a természet s az ethos nem két harmonikus elem s utjaik nem párhuzamos vonalak, a világ folyásában szerepel ugyan az ethos is, de azért világtörténés és ethos világeért sem azonosíthatók egymással.

Épúgy, mint az etikának, a jognak is szüksége van arra, hogy egy felsőbb, rajta kívül álló hatalomba kapcsoljuk. Nem elég a jogot igazságra alapítani, hanem magát az igazságot kell egy felsőbb régióba beállítani.

Az obj. idealizmus felfogása szerint a világ összes motivumai harcra s ellenkezésre vannak rendeltetve a rosszal szemben, de nem absztrakt kategóriák vagy organikus ingerek miatt, hanem a jóságnak, szépségnek, lelkiségnek objektív valósága miatt, mellyel szemben a rossz csak végeesség, csak tagadás és hiány. „Ha pedig azt kérdik, hogy mi az a szellemi valóság, melynek az ideálok csak emberi fogalmi kifejezései, hogy mi az a világfölnyes lelkiség, mi a lélek, Isten : erre azt kell felelnem, hogy azt sajátlagos, tüzetes fogalmakkal minden tekintetben meghatá-

rozni nem birjuk, éppen azért nem, mert az egy fölöttünk álló létszerűség, de elég róla tudnunk annyit, hogy szellemi valóság, erő és élet, amelybe bele vagyunk kapcsolva.“

Az eszmények szuperindividualis valóságával szemben — mondja szerzőnk — úgy nézem a világban küzködő, ösztönös embert, mint a nyirkos földben rejlő gyökeret vagy tulipánhagymát, melynek egy finomabb, átlátszóbb s ugyanakkor kimondhatatlanul szebb s gazdagabb milieube, t. i. a levegőbe s napsugárba kell bele nőnie.

Ezekben vázoltam — lehetőség szerint, mindenütt a szerző szavaival és kifejezéseivel élve — a tartalmas értekezés gondolatmenetét. Legyen valaki a szerzővel azonos vagy ellenkező állásponton, dolgozatát haszonnal és élvezettel olvashatja.

Melegen ajánlom lelkésztársaim figyelmébe.

B. J.

A tiszai evang. egyházkerület eperjesi kollégiuma teológiai otthonának jelentése az 1914/15. tanévről. Közli dr. Szlávik Mátyás, az Otthon felügyelő tanára.

Az eperjesi teol. Otthon 1906 óta áll fenn, Zelenka Pál püspök legnagyobb alkotása. A harctérhez való közelsége, katonai csapatok át- és visszavonulása miatt az Otthon elmúlt éve meglehetősen zaklatott volt, a teológusok magatartása példás, teljesen méltó a nagy időkhöz. Mindezt Szlávik dr., az Otthon felügyelő tanára eleven tollal mondja el.

KÜLÖNFÉLÉK.

Értekezlet a vallás-erkölcsi nevelés ügyében. Kenessey Béla erdélyi ref. püspök — olvassuk a Ref. Szemlében — értekezletre hívta meg egyházkerülete kollégiumainak igazgatóit és vallástanárait. Előadó Ravasz László dr. teol. akadémiai tanár volt s a vallás-erkölcsi tanítás és nevelés sok fontos kérdése és problémája került szőnyegre. Az értekezlet céljaul a vallás-erkölcsi idealizmusnak a társadalom vezető rétegeibe való beleplántálását tekintik. Szép cél s valóban megérdemli azt a lelkesnek indult munkát, melyhez a ref. vallástanárok fogtak. Az értekezleten felmerült eszméket és gondolatokat Ravasz foglalta össze. A nyár folyamán valamelyik kollégiumban egy kurzust tartanak s ott előre felkért előadók fogják a vallásos nevelés kérdéseit fejtegetni, felmutatni a kálvinista nevelő típust, a tanár és papnevelés kérdését, a világ- és életnézetre való nevelés módját.

Főigazgatói kinevezés. A király a Kuncz Elek néhai nagyérdemű főigazgató halálával megüresedett kolozsvári tankerület főigazgatójává a közokt. miniszter előterjesztésére Szentimrei István nagyszombati állami főgimnáziumi igazgatót a VI. fizetési osztályba kinevezte.

Itt említjük meg, hogy a kolozsvári tanári kör márc. 25-én a r. kath. főgimn. dísztermében Kuncz Elek emlékezetére gyűlést tartott, mely alkalmal a néhai emlékezetét dr. Márki Sándor, a kör elnöke, Körösy György, a dési áll. főgimn. igazgatója és folyóiratunk szerkesztője újították fel, előbbi a szervező, utóbbi pedagógiai működését méltányolván.

A katonai célokra lefoglalt középiskolák felszabadítása. Napilapok tudósítása szerint a kultuszminisztériumban buzgósággal fáradoznak a jövő iskolai év előkészítésén. E munkában legfontosabb az, hogy a katonai célokra lefoglalt középiskolákat — amelyekről Berzeviczy a háború szigorú próbatétele alapján csakis a legjobb bizonyítványt állíthatja ki — legnagyobb részt vissza akarják adni rendeltetésüknek. Vajjon sikerül-e ez az akció, vagy nem, nem tudjuk; azonban a jelenlegi állapot sok mindenféle hátrányát már két év óta érezzük és sajnos, az ifjúság egy egész életen keresztül érezni fogja. A főtit. püspök ur és az igazgató kezdeményezésére mi is megteztük a szükséges lépéseket e célból s a minisztériumban elég biztató és megnyugtató kijelentéseket kaptunk. A kérdés azonban azóta még bonyolódott. Egy helybeli bizottság ugyanis tervbe vette kollégiumi épületünknek rokkant-

tak kórházává való berendezését. Ha ezt a tervet végrehajjták, csak az Isten a megmondhatója, mikor kapjuk vissza iskolánkat. E terv ellen is az illetékes helyeken a szükséges lépéseket megtettük s határozottan tiltakoztunk az ellen, hogy megvalósíttassék. Jó reménységgel várjuk ez ügyben a döntést, valamint a felszabadítást is, mert hosszú időbe fog kerülni, míg az épületet s az internátus felszerelését megint használható állapotba helyezhetjük s a szükséges tisztogatást és fertőtlenítést elvégezhetjük.

A Kárpátok napja. A közoktatásügyi miniszter emelkedett hangú körrendeletet intézett az összes, mindenfokú iskolák igazgatóságaihoz, mely a Kárpátokban lezajlott nagy harcokra emlékeztetve, elrendeli, hogy május elsején délelőtt 10 órakor a Kárpátok jelentőségének méltatása céljából iskolai ünnepély tartassék. A rendelet megengedi, hogy az ünnep után az ifjuság és közönség tettekben nyilvánuló áldozatra kész hazaszeretetének kifejezésére a Kárpátok elpusztult falvai javára gyűjtés rendeztessék.

Tanárok a háboruban. Március végéig a középiskolai tanárok közül katonai szolgálatot teljesít 961 (illetve 1061), kitüntetést kapott 114, köztük 11 kettőt, 1 hármat és 1 négyet, hősi halált halt 93, megsbesült 110 (többször is), fogságban van 89, eltűnt 7, beteg 78, meghalt 4. A kolozsvári kollégium hadbavonult tanárai közül kitüntetést (signum laudis) kapott dr. Borbély István és Gálffy Zsigmond.

A porosz képviselőház a haladó párt javaslatára március 20. ülésében minden vita nélkül elhatározta a berlini egyetemen egy magyar nyelvi és történelmi tanszék felállítását.

Magyar Tudományos Intézet Konstantinápolyban. A napilapokból értesülünk, hogy gróf Bánffy Miklós orsz. képviselő, az állami színházak inténdása a török fővárosban sikeres tárgyalásokat folytatott magyar és török kulturális kapcsolatok létesítésére. A konstantinápolyi egyetemen szervezett magyar nyelvi és etnografiai tanszéket Mészáros Gyula dr.-ral már be is töltötték. Török-magyar egyesületet alapítanak, melynek célja az, hogy török tanulókat mezőgazdasági és ipari kiképzés végett hozzánk küldjenek. Gróf Bánffy egy házat bérelt, mely magyar tudományos intézet elnevezéssel központja és lakóhelye lesz az ott letelepedő vagy tudományos kutatás céljából odaérkező magyar tudósoknak. Dr. Mészáros Gyula a *Külügy-Hadügy* ápr. 2. számában *Magyar Külpolitika* címen szép jövőt ígérő perspektívát nyújt, midőn figyelmünket a keletre, főként Törökországra irányítja, ahol a nagy nemzeti felébredés vezetőinek szeme reánk, Magyarországra s a fajilag is rokon magyar nemzetre esett. A háború egyik nagy jelentőségű eseménye kétségtelenül az lesz, hogy a magyar kultúra és a magyar nyelv hódító útra indul Kelet felé.

Fraknoi Vilmos c. püspök, történetíró indítványt nyújtott be az Akadémiához, hogy Belgrádban és Varsóban az egykori királyi palotákon, Berlinben nagykövetségünk épületén magyar művészekről mintázott, hazai márványból faragott domborművű emléket helyezzünk el, amelyek Hunyadi János belgrádi diadalát, Báthori István meghívását a lengyel trónra és az osztrák és magyar-német szövetség megkötését Bismarck és Andrássy által hirdessék. Fraknoi felajánlotta az emlékművek költségeinek fedezését is. Az Akadémia az indítványt elfogadta, előkészítésére bizottságot küldött ki, az emlékművek elhelyezésének alkalmas időpontját majd a miniszterelnök fogja meghatározni.

Diákok részvétele a gazdasági munkákban. A közokt. miniszter az összes hazai iskolák vezetőihez rendeletet intézett, melyben kívánatosnak mondja, hogy a mai rendkívüli időkben a mezőgazdasági termelésben a tanuló ifjúság is résztvegyen, még pedig nemcsak hozzátartozóinak, hanem más munkaerőre szoruló gazdáknak is ajánlja fel segítségét. Ez a rendelet arra hívja fel a figyelmet, amit kollégiumunk ifjúsága a tavaly szép sikerrel megkezdett s az idén is folytatni fog. Az idén a Kismezőt már beültették burgonyával s a más két főgimnáziummal együtt kibéreltek a várostól egy 12 kat. hold területet, melynek egy harmad részébe szintén burgonyát és babot fognak ültetni. Sajnos, hogy a kedvezőtlen idő az ültetést mind ez idcig hátráltatta.

Berde-emlékünnepepy. Halhatatlan nagy jóltevőnk születésének 100 éves fordulójára még a múlt év decemberére terveztük az ünnepélyt. Helyiség hiánya miatt azonban, minthogy a kollégiumi tartalék kórházban járványos betegségi esetek fordultak elő, bizonytalan időre el kellett halasztani. Az ünnepélyt ápr. 15-én, a húsvét előtti szorgalmi időszak utolsó napján d. e. 10 órakor tartották meg a kollegium disztermében szép számú városi közönség jelenlétében. Berde emlékezetét *Vári* Albert tanártársunk újította fel egy tartalmas értekezésben, melyben életfilozófiájának alapelveit meleg szeretettel és megértő elmélyedéssel tárgyalta. Darkó Gábor VII. osztályú tanuló formás emlékbeszédet mondott, Péter János VIII. oszt. tanuló Józán Miklós ódját szavalta s az igazgató megnyitó és bezáró beszédet mondott. A főt. püspök úr egy néhány buzdító szót intézett az ifjúsághoz. Az ifj. énekkar énekdarabokat adott elő.

Mercier bibernok, mechelni érsek, Belgium főpapja nem tud megbékélni a helyzettel s ahelyett, hogy népének lelki vigasztalásával és erősítésével foglalkoznék, politikai babérokra vágyik s állandóan szítja népe lelkében az elégedetlenség tüzeit. Római útjából visszatérve egy pásztorlevelet adott ki, melyben kitartásra és ellenállásra buzdítja híveit s azzal igyekszik a belga nép reményét táplálni, hogy az Isten fertőző betegséget küldhet a megszálló ellenségre. Báró Bissing, Belgium főköormányzója nem nézhette tovább Mercier

üzelmait, nyílt levelet intézett az érsekhez, melyben erélyes szavakkal megdorgálja s kijelenti, hogy nem fogja tovább tűrni magas méltóságával való visszaélését és a belga kath. papokat kiveszi az érsek egyházi fegyelmi hatósága alól, aki maga adott rossz példát az engedetlenségre és fegyelmetlen magatartásra.

A legöregebb regruták után most már a harangjaink is bevonulnak. A tiszántúli ref. püspök elrendelte, hogy egyházkerületében a harangoktól a gyülekezeteket külön isteniszteleten bucsuztassák el. Helyes intézkedés, hisszük hogy papjaink rendelet nélkül is megteszik ezt, mondanak egy imádságot a hadbavonultakért, fegyvereink győzelméért és a győzelmes béke eljöveteleért, mialatt a harangok utoljára mind megszólalnak.

A sárospataki ref. teológia és jogakadémia áthelyezésének kérdése nagy vihart támasztott a közvéleményben. Az áthelyezés érdekében a főiskolai tanári kar emlékiratot terjesztett a tiszáninneri ref. egyházkerület közgyűlése elé. Nemcsak a ref. egyházi lapok, hanem a napi lapok is foglalkoznak a kérdéssel s pro vagy contra állást foglalnak benne. A tanári kar a modern jogi és papi nevelés nevében kívánja a főiskolát Miskolcra áthelyeztetni egy olyan városba, melyben a szükséges előfeltételek megvannak. Az ellentétes álláspont hívei a történelmi mult és a régi tradíciók nevében Sárospatak mellett száll síkra.

Tilos a piros tojás. A kormány elrendelte, hogy a közéletmezés érdekében az idén a tyúktojásnak a husvéti ünnepek alkalmából szokásos festése s ilyen tojás forgalombahozatala az egész ország területén tilos.

A Keresztény Magvető 1916. évfolyamára befizették

a) a pártoló díjat:

Albert Iván (1914–15), Albert Dénes, Aranyosrákos (1915), Böllön, Balogh József, Botár János (1913–16), Ballok Károly, Bágyon (1915), Csegez (1915), Fekete Gábor, Farkas Vilmos, Ferencz József, S. Gyulay Richárd, Gyulay Árpád, Gál Jenő, dr. Hajós Béla (1913–16), Kozma Jenő (1915), Kőváry Lászlóné, Kozma Ferenc, Kolozs (1915–16), Korond (1914), Mészki (1915), dr. Mikó Imre (1915–16), Péterfi Zsigmond, Pákei Lajos, Sinfalva (1915), Torda (1915), Torockó, A. Ürmössy Jenő (1915–16), Ürmössy Jenő birtokos, Várfalva (1915).

b) az előfizetési díjat:

Árkos, Albert Lőrinc (1915), Ambrus Gergely, Ambrus Dezső, dr. Árkossy Gyula (1914–16), özv. Árkossy Lajosné, Budapesti egyetem könyvtár, Benke Elek (1914–16), dr. Borsai Áron (1915–16), Boér Gergely, Brassó (1915), dr. Balázs Ferenc, Bede János, Csegezy Pál (1915), Császár János (1912–15), Csongvay Géza (1915–16), Csifó Salamon (1911–14), Csipkés Árpád (1914–15), dr. Demeter Lőrinc (1911–12), Eperjesi ág. ev. teol.-akadémia, dr. Egyed Balázs, dr. Erdődy Endre (1902–1908), Fekete Gyula (1915–16), Finta József, Gál Kálmán, Geley Árpád (1915–16), Győrfi István ig.-tanító, dr. Gyergyay Árpád (1915–16), Gál Lajos (1915), Gothárd Kálmán (1915–16), Hadházy Sándor (1915–16), Hidegh Mihály, József Lajos (1915), Killyéni Endre (1913–16), Kőkös, Kálnok, Kovács Kálmán, Komjátzseg (1915), Kovács Margit (1914–16), Kriza Sándor, Kopp József (1915–16), Költő Gábor, dr. Kovács József (1915–16), dr. A. Kiss Ernő, Lőrinczy Dénes altábornagy (1915–16), Labortfalva, László Gyula, Lőfi Gyula, Nagyajta, Nagy Elemér (1911–16), Nagy Elmér, Nemzeti kaszinó (1915–16), Nagy János (1911–16), dr. Rosenberger Mór (1915–16), Sepsiszentgyörgy (1915), Sepsikőröspatak, Sepsiszentkirály, Sepsikilyén, Simó József (1913–16), Szatmári Mózes, Szigethy István (1914–16), dr. Szlavik Mátyás (1914–16), Szentmihályfalva (1915), Szentgerice (1914–16), Székely Ferenc, Székely Sándor, Szind (1915), Székelykeresztúri unit. főgimn. könyvtára, Tarcasfalvi Albert, dr. Tóth György, dr. Tompa János, Tordatúr (1915), Ürmösi Károly, Ürmösi Kálmán kir. bányatanácsos (1914–15), Ürmösi Kálmán ny. esperes, Unitárius egyház, Ürmösi Kálmán törvényszéki bíró, Kolozsvári unit. főgimn. olvasóegyesülete, Unit. teol. akadémia önképző köre, Uzoní Imre (1915–16), Ujszékely (1915–16), Unit. teol. akadémia, dr. Várady Aurél, Végh Benjámin, Vass Domokos, Zoltán Sándor.

